

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN FIRARI ASKERLER SORUNUNA DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME*

Hakan YAŞAR**

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmak zorunda kalan ve savaşa topyekûn seferberlikle giren Osmanlı Devleti, savaşın sonuna kadar dirense de gittikçe artan insan gücü eksikliğiyle karşılaştı. Zira sınırlı insan kaynağını zorlayan ve savaş için halkın seferber edilmesini engelleyen birçok olumsuz faktör vardı. Bunların başında ise firari askerler sorunu gelmekteydi. Söz konusu sorun, özellikle savaşın sonlarına doğru, ordunun savaşma kabiliyetini sekteye uğratarak baş edilemeyecek boyutlara ulaşırken ciddi bir iç güvenlik sorununa da yol açtı. Bunun nedeni ise firar eden askerlerin hiç de küçümsenmeyecek bir kısmının, başta eşkıyalık olmak üzere birçok suça karışmasıydı. Osmanlı Devleti, firariler sorunuyla baş edebilmek için askerî, adlî ve idarî birtakım tedbirlere başvursa da, savaşın sonuna gelindiğinde hâlâ on binlerce firari asker vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusundaki firari askerler sorununun genel olarak ortaya konulacağı bu çalışmada, sorunun ortaya çıkış nedenleri, ulaştığı boyutlar, devletin bu sorunla nasıl baş etmeye çalıştığı ve eşkıyalık olaylarıyla ilişkisi ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Ordusu, Firari Askerler, Eşkıyalık.

AN OVERALL EVALUATION ON THE ISSUE OF FUGITIVE SOLDIERS IN OTTOMAN EMPIRE IN WORLD WAR YEARS

Abstract

Fighting on many fronts in First World War and taking part in the war with altogether mobilization, Ottoman Empire faced with lack of manpower steadily despite resisting until the end of the war. There were many negative factors for forcing limited human resources and preventing the mobilization of the people for the war. The foremost of these factors was the problem of fugitive soldiers. This issue became an unsolvable level by interrupting the army's ability to fight and led to a serious problem of internal security. Because a great number

* Bu makale, 2015 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkıla Tarihi Anabilim Dalında hazırlanan "II. Meşrutiyet'in ilanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkıyalık (1908-1919)" başlıklı doktora tezinin ilgili kısmı gözden geçirilerek ve genişletilerek üretilmiştir.

** Dr., Gaziposmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(hyasar81@hotmail.com).

of fugitive soldiers involved in several crimes including banditry. Although the Ottoman Empire resorted to a number of judicial, administrative and military measures to cope with the problem, there were still myriads of fugitive soldiers. In this study, the issue of fugitive soldiers in Ottoman Empire in World War years will be evaluated in general and the causes and dimensions of the problem, how the state tried to deal with the problem and the relation of the issue with banditry incidents will be discussed.

Keywords: *First World War, Ottoman Army, Fugitive Soldiers, Banditry.*

Giriş

Cihan Harbi ve Harb-i Umumî olarak da adlandırılan Birinci Dünya Savaşı, bir Avrupa savaşı olarak başlasa da tüm dünyaya yayılarak insanlık tarihinde en fazla can ve mal kaybına sebep olan savaşlardan biri olmuştur. 1914'den 1918'e dünyanın hemen hemen her yerinde ama ağırlıklı olarak Avrupa topraklarında meydana gelen mücadeleler, yeni bir dünya düzeninin kurulmasına yol açtı.¹ Ayrıca bu savaş, çatışmaların yayıldığı coğrafyanın genişliği, savaşa katılan devletlerin sayısının çokluğu, harp teknolojisindeki yenilikler, cephede ölen, yaralanan ve sakat kalan milyonlarca askerin yanı sıra devletlerin sosyal ve iktisadî bünyesinde meydana getirdiği tahribatlar bakımından da önceki savaşlara kıyasla çok daha yıkıcı sonuçlar doğurdu. Milletlerin her kesimini etkileyen 20. yüzyılın ilk topyekûn "savaş canavarı" olan Birinci Dünya Savaşı,² aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de "topyekûn seferberlikle" girdiği ilk savaşı. Bu bakımdan savaşın siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda yıkıcı etkisini hissettirmesi kaçınılmazdı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları'yla siyasî açıdan yalnızlaşan ve bu yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, elde kalan topraklarını koruyabilmek amacıyla birtakım ittifak teşebbüslerinde bulundu. Daha Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği dönemde İngiltere ile bir ittifak yapmak istediyse de bundan bir sonuç alamadı. Bundan sonra Rusya ve Fransa nezdinde yapılan ittifak teşebbüsleri de sonuçsuz kaldı.³ Bu durum Osmanlı Devleti'ni, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik ve askerî ilişkilerini geliştirmiş olduğu Almanya'nın safına yönelterek İttifak Bloğu içinde yer bulmasına yol açtı.⁴ Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli

1 Burak Gülboy, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2004, s.9.

2 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırılikler Çağı*, Çev.:Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul, 1996, s.60.

3 Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli devletlerle müttefik olma teşebbüslerine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.II, Kısım IV, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.504-558; Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yay., Ankara 2004, s.45-55.

4 Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Çev. Beyza Sümer Aydaş, T.T.K. Yay., Ankara, 2014, s.9.

bir ittifak anlaşması imzalayarak belirli koşulların oluşması durumunda savaşa girmeyi taahhüt etti⁵ ve aynı gün genel seferberlik ilan etti. Bunun ardından savaş başladığında Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibine uğrayan Goben ve Breslau adlı iki Alman zırhlısı 11 Ağustos'ta Çanakkale'ye sığındı. Almanya'nın savaşa girilmesine dair ısrarı ve Enver Paşa'nın da buna onay vermesiyle söz konusu iki geminin de bulunduğu Osmanlı filosunun 29 Ekim 1914'te Rusya'nın Sivastopol ve Odesa Limanlarını bombalamasıyla savaşa İttifak Devletleri saflarında girilmiş oldu. Bu olayın ardından 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı ise bu savaş ilanına 11 Kasım'da cevap verdi.⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmak zorunda kalan ve savaşa topyekûn seferberlikle giren Osmanlı Devleti, savaş sonuna kadar dirense de gittikçe artan insan gücü eksikliğiyle karşılaştı. Zira sınırlı insan kaynağını zorlayan ve savaş için halkın seferber edilmesini engelleyen birçok olumsuz faktör vardı ve bunların başında "firari askerler sorunu" gelmekteydi. Üstelik savaşta hastalıklar nedeniyle binlerce askerin ölmesi ve hatta hastalıktan ölen askerlerin savaşta ölenlerden daha fazla olması,⁷ firariler sorununu daha hayati bir mertebeye ulaştırdı. Söz konusu sorun, özellikle savaşın sonlarına doğru, ordunun savaşma kabiliyetini sekteye uğratarak baş edilemeyecek boyutlara ulaştı.

Bir askerin savaşmayı reddetmesi ve askerlik hizmetinden kaçması olarak tanımlanabilecek "firar", savaş boyunca devletin ilan ettiği seferberliğe yönelik en önemli direnç biçimlerinden biriydi.⁸ Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'yle birlikte askere alma sistemini modernize etmiş olmasına ve çağdaşı olan pek çok devlet gibi zorunlu askerlik sistemini uygulamasına rağmen,⁹ Birinci Dünya Savaşı'na katılan diğer devletlere nazaran firari asker sayısı çok fazlaydı.¹⁰ Bununla birlikte firar vakaları Rus ordusundaki gibi politik bir içeriğe

5 Söz konusu anlaşmanın metni için bkz: Bayur, *a.g.e.*, C.II, Kısım IV, s.642-643.

6 Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Doğan Hacipoğlu, *29 Ekim 1914, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, İstanbul, 2003; Bayur, *a.g.e.*, C.II, Kısım IV, s.504 vd.

7 Hikmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Kayıp İstatistikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kurtuluş Savaşı'ndan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1*, 20-22 Mayıs 2009, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s.393.

8 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s.267.

9 Osmanlı'da zorunlu askerlik uygulaması ve askere alma sisteminin modernize edilmesine dair bkz: Şenol Çöklü, *Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Askere Alma Sistemi (Ahz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitabevi, Ankara 2008; Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

10 Osmanlı ordusuyla diğer orduların firari oranlarının mukayesesi için bkz: : Erik Jean Zürcher, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, Yay. Haz., Özgür Heval Çınar-Coşkun Üsterci, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.63.

sahip olmaktan uzaktı ve bu ordudaki gibi isyana dönüşmedi.¹¹

Asker firarileri bir yandan cephedeki ordunun savaşma kabiliyetini zaafa uğratarak gücünü zayıflatırken, diğer taraftan ciddi bir iç güvenlik sorununa da yol açmıştı. Bunun nedeni ise firar eden askerlerin hiç de küçümsemeyecek bir kısmının başta eşkıyalık olmak üzere birçok suça karışmasıydı. Askere alınıp birliklerinden firar edenlerin yanı sıra bakaya olanlar ya da o dönemin tabiriyle “davete âdem-i icabet edenler” ve izinli olarak birliğinden ayrıldığı hâlde bir daha geri dönmeyenlerin bir kısmı da benzeri suçlara karışmıştı. Bu açıdan firariler, askerî olduğu kadar, iç güvenlik ve sosyal açıdan da sorun teşkil etmişti.

Birkaç çalışmada firari askerler konusuna değinilmekle birlikte¹² bu konunun başlı başına ve farklı boyutlarıyla araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusundaki firari askerler sorununun genel olarak ortaya konulacağı bu çalışmada, sorunun ortaya çıkış nedenleri, ulaştığı boyutlar, devletin bu sorunla nasıl baş etmeye çalıştığı ve eşkıyalık olaylarıyla ilişkisi ele alınacaktır. Daha çok arşiv vesikalarından istifade edilen bu çalışmada kullanılan başlıca kaynaklardan biri de Osmanlı devlet adamlarının ve özellikle de savaşa katılan askerlerin anı ve günlükleridir.

1. Firariler Sorununun Boyutları

Birinci Dünya Savaşı boyunca toplamda 2.873.000 kişiyi savaş için seferber eden Osmanlı Devleti'nde¹³ firari askerler sorunu henüz savaşın başında ortaya çıktı.¹⁴ Bununla birlikte savaş boyunca Osmanlı ordusundan

11 Bununla birlikte SSCB Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi* adlı eserde 1917 sonunda ve 1918'de köylü yığınlarının hareketinin genişlediği ve bunun orduya asker almayı engelleyecek boyutlara ulaştığı ileri sürülerek bu eylemin apaçık politik bir niteliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Bkz: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, SSCB Bilimler Akademisi, Çev: Bilim Yay., İstanbul, 1978, s.22. Lakin asker firarilerinin askerlik yapmayı reddetmelerinde -Ermeni ve Rum askerlerin bir kısmı hariç tutulursa- politik bir gayeden daha ziyade yukarıda sıralanan nedenlerin etkili olduğu görülmektedir.

12 Birinci Dünya Savaşı yıllarında firariler sorununa dair yapılmış en teferruatlı ve sorunu farklı boyutlarıyla ele alan çalışma Mehmet Beşikçi'nin *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* adlı eserinin ilgili bölümüdür. Beşikçi çalışmasında firariler sorunun boyutları, nedenleri ve firarı önlemeye yönelik devletin aldığı tedbirleri hakkında bilgi vermekte, firari oranlarına dair diğer kaynaklardaki verileri mukayeseli bir şekilde ele almaktadır. Bkz: Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s.267-334; Ayrıca yazarın bu konudaki bir diğer çalışması için bkz: Mehmet Beşikçi, “Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik, Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması”, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: Evren Balta Paker-İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s.147-171. Birinci Dünya Savaşı'nda firariler sorununa dair yapılan diğer bir çalışma için bkz: Zürcher, a.g.m., s. 59-69.

13 J. Edward Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum!: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.281.

14 Osmanlı ordusunda ordu kumandanlığı yapan Ali İhsan Sabis, henüz Kasım 1914'te firar vakalarının çoğaldığından bahsetmektedir. Bkz: Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C. II, Güneş Matbaası, Ankara 1951, s.93.

kaç askerin firar ettiğine ve bunların kaçının yakalandığına dair kapsamlı istatistikler mevcut değildir.¹⁵ Ancak bazı kaynaklarda firarilerin toplam sayısına dair ortalama rakamlar verilmektedir. Örneğin Osmanlı ordusundaki Alman heyetinin başkanlığını yapan General Otto Liman Von Sanders, 13 Aralık 1917 tarihli raporunda mevcut durumda Türk ordusunda 300.000 kaçak askerin olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Sanders, 20 Haziran 1918 tarihli bir telgrafında ise asker kaçaklarının silâh altındakiilerden daha çok olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷ Savaş yıllarında Osmanlı ordusunda görev yapan bir diğer Alman subayı olan Von Bronsart da Aralık 1917 tarihli bir raporunda firari sayısına dair net bir rakam vermemekle birlikte "...Bir tümenin uzaktaki bir sınır bölgesine gönderilmesi, kaybolmuş bir meydan muharebesine müsavî idi, çünkü efradın yüzde yüzü kaçıp gidiyordu" demek suretiyle Osmanlı ordusundaki firarın çokluğunu vurgulamaktadır.¹⁸ Savaşta miralay rütbesiyle kolordu komutanlığı yapan İsmet (İnönü) Bey de hatıratında, 1918 yılı için firari sayısını 300.000 olarak vermekte ve "tarihimizde görülmemiş sayıda asker firarisi oluyordu." diyerek, firariler sorununun ulaştığı vahim boyutları işaret etmektedir.¹⁹ Dönemin gazetecilerinden Ahmet Emin (Yalman) ise 1918 yılında firari sayısının 500.000'den daha fazla olduğunu belirtmektedir.²⁰ Savaş yıllarının Osmanlı ordusuna dair araştırma yapan çeşitli yazarlar da bunlara benzer rakamlar zikretmektedir. Örneğin Edward J. Ericson, firari sayısına dair Yalman'ın verdiği rakamı aktarırken²¹ Zürcher'e göre de Osmanlı ordusundaki kaçak sayısı savaşın sonuna gelindiğinde yarım milyonu aşmıştır ve bu sayı diğer ordularınkiyle mukayese edildiğinde çok yüksektir.²²

15 Ahz-ı asker şubeleri, jandarma kumandanlıkları ve mülki idareler tarafından firari istatistikleri düzenlenmekle birlikte bunlar çoğunlukla aylık, istisnai olarak da yıllık olarak tutulmuş istatistikleridir. *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivinde (ATASE)* yüzlerce istatistik cetveli bulunmasına karşın bunlar bütün bir orduyu kapsamak yerine çeşitli askeri birliklere aittir. Bu nedenle bütün bir Osmanlı ordusunun firari sayısını bu istatistiklerden tespit etmek güç olduğu gibi çalışmamızın dışındadır. Bununla birlikte istatistiklere örnek olarak bkz: *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)*, Birinci Dünya Harbi Fonu (BDH), Kutu (K). 2034, Dosya Numarası (D): 595, Fihrist Numarası (F):1-4; *ATASE, BDH, K.2035, D.602, F.1-5; ATASE, BDH, K.2034, D.595, F.1-4; ATASE, BDH, K. 2035, D.602, F.1-8; ATASE, BDH, K.2035, D.602, F.1-41; ATASE, BDH, K.2035, D.602, F.1-74; ATASE, BDH, K.2035, D. 602, F.1-107; ATASE, BDH, K.2035, D.602, F.1-111; ATASE, BDH, K.2036, D.608, F.001-108.* Bahsi geçen istatistik cetvellerinden Başbakanlık Osmanlı Arşivinde de (BOA) bulunmaktadır. Örnek olarak bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb. 12/22; BOA, DH.EUM.6.Şb., 33/54; BOA, DH.EUM.6.Şb., 52/22; BOA, DH.EUM.AYŞ, 19/104;

16 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yay., İstanbul, 1968, s.222; Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1966, s.21.

17 Sanders, *a.g.e.*, s.276.

18 Kurat, *a.g.e.*, s.28.

19 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, Yay. Haz. Sebahattin Selek, Bilgi yay., İstanbul, 1992, s. 126-127.

20 Ahmet Emin [Yalman], *Turkey in the World War*, Yale University Press, 1930, s.262.

21 Ericson, *a.g.e.*, s. 281.

22 Zürcher'in verdiği bilgiye göre Osmanlı ordusundaki firari oranı %20'lere varırken Avrupa'da seferber edilen orduların yüzde 0.7 ile yüzde 1'i kadarı asker kaçağıydı. Erik Jean Zürcher, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, Yay. Haz., Özgür Heval Çınar-Coşkun Üsterci, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.63.

Mehmet Beşikçi ise Birinci Dünya Savaşı boyunca seferber edilen 2.873.000 kişinin yaklaşık yüzde 17'sinin firari olduğunu ifade etmektedir.²³

Her ne kadar yukarıda zikredilen rakamlar oldukça fazla gibi görünse de firarlara dair spesifik istatistikler incelendiğinde sorunun boyutları daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin farklı bölgelerine ait birçok firari istatistiği bulunmakla birlikte bunlardan bazılarına örnekler verilecek olursa: Aydın vilayetinde 2 Ağustos 1914 ile Haziran 1916 tarihleri arasında 49.228 asker firar etmişti²⁴ ve savaşın ilerleyen dönemlerinde bu firari sayısı daha da artacaktı.

14 Temmuz 1916-14 Şubat 1917 tarihleri arasında İzmir Jandarma Müfettişliği dâhilinde yakalanan firari askerlerin sayısını gösteren tablo.²⁵

Firarileri Yakalayan Jandarma Alayı/Taburu	Yakalanan Firari Miktarı						Toplam
	Sağ		Ölü		İzin süresini aşanlar	Teslim olanlar	
	Silahsız	Silahlı	Silahsız	Silahlı			
Aydın Alayı	41.889	149	134	130	-	99	42.401
Konya Alayı	48.701	348	24	9	-	24	29.106
Muğla Taburu	6.599	56	-	10	-	2	2.587
Antalya Taburu	6.099	28	-	4	-	-	6.131
Niğde Taburu	17.329	45	-	35	-	436	17.848
Kayseri Taburu	539	9	-	1	-	-	549
Kütahya Taburu	674	4	-	-	-	-	678
Karahisar-ı Sahib Taburu	6.784	11	-	7	-	-	6.802
Karesi Taburu	265	2	-	2	-	-	233
Toplam	105.109	656	158	198	-	561	106.735

23 Beşikçi, a.g.e., s.272; Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik, Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der.: Evren Balta Paker-İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.154.; Ali Fuat Paşa ise firariler sorununda daha vahim bir tablo çizmekteydi: "1916 yılı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun 10 tane iskelet halinde ihtiyat tümeni kalmıştı. İnsan kaynağı hemen hemen tükenmişti. Hele hastalık çok zayıf verdimişti. Firar %30'dan %50'ye çıkmıştı. Bu nispeti Türk olmayanların hep birden firar etmeleri de çoğaltmıştı..." Bkz: Ali Fuat Cebesoy, *Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti, Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20. Kolordu, Askeri Matbaa*, İstanbul, 1938, s.18.

24 Beşikçi, a.g.e., s.274-275.

25 BOA, DH. EUM. 6.Şb.,15/61.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, oldukça geniş bir sorumluluk sahasına sahip olan İzmir Jandarma Mıntika Müfettişliği dâhilinde²⁶ ise 14 Temmuz 1916-14 Şubat 1917 tarihleri arasındaki sadece 7 aylık sürede yakalanan firari sayısının 106.735 olması bu sayının çokluğuna işaret etmektedir. Diğer jandarma tabur ve alaylarının yakaladığı firarilerin sayısı da oldukça fazlaydı. Örneğin yine 14 Temmuz 1916-14 Şubat 1917 tarihleri arasında Dersaadet Jandarma Mıntika Müfettişliği²⁷ dâhilindeki birliklerden oluşturulan takip kolları tarafından 248'i ölü olmak üzere 74.255 firari asker yakalanmıştı ki,²⁸ Jandarma Umum Kumandanı tarafından da belirtildiği üzere yakalanan bu kadar firari asker, ordunun genel kuvvetinin arttırılmasına ciddi katkı sağlamıştı.²⁹ Bu tarihleri takip eden 1917 yılının Şubat ve Mart aylarında, 45 günlük³⁰ süre zarfında, İzmir Jandarma Müfettişliği mıntikasındaki 121 takip kolu tarafından ise 21.782 firari yakalanmışken,³¹ Dersaadet Jandarma Müfettişliği mıntikasında Mart 1917'de yakalanan toplam firari sayısı 8.439'du.³²

2. Firarın Nedenleri

Osmanlı ordusunda firari askerlerin sayısı ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra, asıl sorgulanması gereken husus, firar sorununun nedenleridir. Her ne kadar devlet, zorunlu askerlik sistemini uygulasa da, askere alınan kişinin yapacağı hizmetin niteliği ve ona sağlanacak koşullar açısından askerlerle devlet arasında zımmî bir sözleşme olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan askere alınan kişinin bu vazifeyi yerine getirirken devletten birtakım muhtemel beklentilerinin olması doğaldı. Örneğin bir askerın yeme-içme, giyim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, haklı bir savaş için savaştığına ikna olması ve savaşta zaferin yakın olduğu umudunu sürekli olarak sürdürmesi gerekirdi. Uzun süren savaş boyunca firari sayısının çok fazla olmasının başlıca sebepleri arasında bu beklentilerin karşılanmamasının da etkili olduğu söylenebilir.³³

Osmanlı ordusunda firari sayısının bu kadar fazla olmasının birçok nedeni olmakla birlikte bunların en önde gelenlerinden biri şüphesiz ki askerlerin fiziksel ve zihinsel yorgunlukları ile tükenmişlik hissiydi. Ayrıca

26 İzmir Jandarma Mıntika Müfettişliğine Aydın ve Konya alaylarıyla Mentese, Teke, Niğde, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Kayseri ve Karesi taburları dâhildi. Bkz: BOA, DH. EUM. 6.Şb.,15/61 (1 Mayıs 1333/1 Mayıs 1917)

27 Dersaadet Jandarma Mıntika Müfettişliği Dersaadet ve Edirne alaylarıyla Hüdavendigar, Kastamonu, Ankara Eskişehir, Bolu, Kala-i sultaniye, İzmit ve Çatalca taburlarından oluşmaktaydı. Bkz: BOA, DH. EUM. 6.Şb.,15/61

28 BOA, DH.EUM.6.Şb.,15/61.

29 BOA, DH.EUM.6.Şb.,15/61 (1 Mayıs 1333/1 Mayıs 1917)

30 Söz konusu cetvelde Şubat 1332 ve Mart 1333 ayları zarfında denilmekle birlikte, 1917 yılında çıkarılan bir kanunla 1332 yılı Şubat'ının 16. günü 1333 senesi Mart'ın 1. günü olarak kabul edildiği için 1917 yılında Şubat ve Mart aylarının gün sayısı toplamda 45'tir.

31 BOA, DH.EUM.6.Şb.,16/30

32 BOA, DH.EUM.6.Şb., 16/30

33 Beşikçi, a.g.e., s.267-268.

savaşın ne zaman biteceğinin belli olmayışı ve cephelerde yaşanan yenilgiler de firarın sebepleri arasındaydı.³⁴ Cephelerde ve cephe gerisinde yaşanan salgın hastalıklar da firarı teşvik eden hususlardan biriydi.³⁵ Zira askerlerin bir kısmının salgın hastalıklar yüzünden ölmek yerine kaçmayı tercih etmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Zaten oldukça güç durumda bulunan ülke ekonomisi savaşın ilerleyen dönemlerinde daha da zorlanmış, mali kaynakların yetersizliği ve altyapı sorunları askerler için daha zor katlanılır bir hâl almıştı.³⁶ Uzayan savaş ve lojistikte yaşanan sorunlar nedeniyle özellikle askerlerin iâşesinin temininde ciddi sıkıntılar yaşanmış ve bu, firarın diğer nedenleri arasında yer almıştı. Yani askerlerin çok önemli bir kısmı aç kaldığı ya da açlıktan ölme tehlikesi geçirdiği için, hayatta kalma temel dürtüsüyle firar etmişti. Nitekim savaşa katılan birçok Osmanlı subayının anılarında ordudaki iâşe sıkıntısının ulaştığı dramatik tablo çoğu kez teferruatıyla betimlenmektedir. Örneğin Ali Fuat Cebesoy'un belirttiğine göre çok soğuk ve çok sıcak iklim koşullarında savaşan askerlerin en temel ihtiyaçlarını karşılamakta dahi sıkıntılar yaşanmış ve çok defalar asker aç kalmıştı.³⁷ İsmet İnönü de hatıratında, firarın bu kadar çok olmasını askerlerin gıdası ve giyiminin gerektiği gibi tedarik edilmemesine bağlamaktaydı.³⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda kıdemli çavuş olarak görev yapan Hamit Ercan'ın anlattıkları, iâşe sıkıntısının ulaştığı boyutları göstermesi açısından önemlidir. Ercan'ın verdiği bilgiye göre; askerler açlıktan ölmüş hayvanların etini yemek zorunda kalmış, bir asker açlık nedeniyle komutanının çarıklarını çalarak kaynatıp yemiş ve hatta bazı askerler açlık nedeniyle köpek kesip yemek zorunda kalmıştı.³⁹ Yine savaşa Kafkas Cephesi'nde yedek subay olarak katılan Faik Tonguç bahsi geçen sıkıntılara dair şu bilgileri veriyordu:

34 En çok firarın Osmanlı ordusunun yenildiği Kafkas ve Sina-Filistin Cephelerinde olması buna karşın firara dair en az örneğe ise zafer kazanılan Çanakkale Cephesi'nde rastlanması cephelerde yaşanan yenilgilerin firarı artırdığını göstermektedir. Bkz: Beşikçi, *a.g.e.*, s. 279-280.

35 Birinci Dünya Savaşı'nda salgın hastalıklardan ölümlerin oluşturduğu trajedinin ulaştığı boyutlara ait o döneme tanıklık etmiş bir ihtiyat zabitanın gözlemleri şu şekildedir: "... Her taraf, her türlü hastalığın milyarlarca mikrobu ile doluydu. Bilhassa tifo ve tifüsün askerlerden köylüye bulaşarak yaptığı tahribat çok korkunçtu. Binlerce aile sönmüş, köyler tenhalaşmış, ordunun verdiği zayıfatın birkaç mislini halk vernmişti... Dam içlerinde tüyler ürpertici manzaralar; kapısının üstünde "şehitler mezarlığı" yazılı levhası bulunan dört duvar arasındaki ölü yığınları... Birbiri üzerine yığılmış, tepelikler meydana getirmiş olan bu cehalet şehitlerinin hemen hepsi, tifo, ateşli humma ve özellikle tifüsün yaptığı tahribattan ileri gelmişti. Bu bahtsız, küme küme yatan Anadolu çocukları karşısında arkadaşlarının ne düşündüğünü bilmiyorum ben bu sahneleri anlatamadığıma esefediyorum..." Bkz: Babamın Emanetleri, Rağıp Nurettin Ege'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı 1915-1919, Yay. Haz., Güneş N. A Ege-Akter, Dergâh Yay., İstanbul, 2006, s.22-23; Ordudaki salgın hastalıkların yol açtığı tahribata dair ayrıca bkz: Levent Alpat, *Bir Osmanlı Askerinin Anıları, Balkan Savaşı'ndan Kurtuluşa*, Yay. Haz., Ahmet Mehmetefendioğlu-Ozan Arslan, Şenocak Yay., İzmir 2010, s.96; Sanders, *a.g.e.*, s.159-160.

36 Beşikçi, *a.g.e.*, s.279; *Askerin Romanı*, E.Sv. Alb.Abdülhalim Akkılıç'ın *Savaş ve Barış Anıları*, Yay. Haz. Yılmaz Akkılıç, Körfez Ofset Yay., Gemlik 1994, s.149.

37 Cebesoy, *a.g.e.*, s.21.

38 İnönü, *a.g.e.*, s.126-127.

39 Alpat, *a.g.e.*, s.92-95.

"... Bugünlerin en önemli meselesi, karşımızdaki düşmandan çok, iâşe işi olmaya başladı. Yolların çamur deryası haline gelmesi, taşıtların azlığı yüzünden bölükler ciddi bir açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu; yüz elli dirheme (480 gr.) inmiş olan askerin tayını bile verilmez oldu. Subaylara verilen de kuru peksimet, ara sıra gelen bir parçacık etten ibaretti. Bu böyle devam edebilse yine memnun olacaktık, zaman oluyordu ki bunu da bulamıyorduk... Gerçekten ot yemek mecburiyetindeydik. Açlık hiçbir şeye benzemiyordu. Açlık sağlam yapılı bu köylü çocuklarını zayıf, cılız bir hale getiriyordu; dayanma güçleri düşüyor, yürürken şurada burada yığılıp kalıyorlardı..."⁴⁰

Tarımda çalışan iş gücünün büyük ölçüde silâh altına alınması nedeniyle tarımsal üretimde yaşanan düşüş, hem cephe hem de cephe gerisinde yaşanan açlık sorununun başlıca nedenlerinden biridir.⁴¹

İâşe sıkıntısı kadar olmasa da Osmanlı ordusundaki temel problemlerden biri de elbise sıkıntısıydı. Özellikle olumsuz iklim koşullarında savaşmak zorunda kalan askerler gerektiği gibi giydirilememiş ve bu da firari sayısının artmasında etkili olmuştu.⁴² Nitekim müfrezeler tarafından yakalanan askerlerden bazıları, firarlarına neden olarak elbiselerinin olmayışını ve paralarının kalmamasını gerekçe göstermekteydi.⁴³ Ayrıca komutanların askerlere uyguladığı kötü muamele ve bunun en yaygın şekli olan dayak da firarın sebepleri arasında gösterilebilir.⁴⁴

40 Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subay'ın Anıları*, Türkiye İşbankası Kültür Yay., İstanbul, 1999, s.39; Cephe de iâşe sıkıntısı ve bunun firar olaylarına tesirine dair ayrıca bkz: Babamın Emanetleri, s.25; Alpat, a.g.e., s.11-12, 31-32; Sanders, a.g.e., s.158-159, 183; İâşe Sıkıntısı ve bu sıkıntının firarın sebeplerinden biri olduğuna dair ayrıca bkz: Sanders, a.g.e., s.224, 276; Kurat, a.g.e, 24; Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Yay. Haz. Ali Birinci, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.141-142; *Askerin Romanı*, s.121, 135-137.

41 Çanakkale Cephesi'nde savaşın devam ettiği günlerde, İvrindi Nahiye Müdürlüğü yapan Varnalı İsmail Hakkı Bey hatıratında cephe gerisinde açlık sorununun ve özellikle de asker ailelerinin nasıl perişan olduğunu şu şekilde betimlemektedir: "Nahiye merkezine her gün yüzlerce asker ailesi gelir ve 'Çoluğumuz, çocuğumuz hepimiz açız, bize bir dilim ekmeğ veriniz' diye bağrışır ve ağlaşırlar. Bir gün nahiyyeye bağlı (Sarıca) köyünden üç çocuklu bir kadının müracaat ve istimdadına şahit olmuşum. Çocukları açlıktan iskelet haline gelmiş, kadın elindeki ufak bir çıkımı masanın üzerine silkerek bana: 'İşte biz bunları yemekteyiz!...' dedi. Bu adeta bildiğimiz tezek veya küspeye benzeyen bir şeydi. Sonradan öğrendim ki bu; ayrık kökü, çalı tohumu ve mısır koçanından mürekkep bir halitadan mâmul güya bir nevi ekmeğimiş..." Bkz: Balıkesir Kuva-yı Milliye Hatıraları, Der.: Zekeriya Özdemir, Ankara 2003, s.75-76; Cephe gerisinde yaşanan açlık için ayrıca bkz: *Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalık'a'nın Anıları*, Yay. Haz., Hurşit Çalık, İstanbul, 1992, s.48.

42 Savaş yıllarında Osmanlı ordusundaki kıyafet sıkıntısı için bkz: İbrahim Sorguç, *Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum: Filistin Cephesi ve İstiklâl Savaşı Anıları*, Türkiye İşbankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.12-15; Levent Alpat, *Bir Osmanlı Askerinin Anıları*, Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş'a, Yay. Haz., Ahmet Mehmetefendioğlu-Ozan Arslan, Şenocak Yay., İzmir 2010, s.88.; Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Yay. Haz. Ali Birinci, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.146-147.; Sanders, a.g.e., s.158-159, 276, Kurat, a.g.e., s.50-51, 57.; Erkin, a.g.e, s.141-142.

43 Bkz: ATASE, BDH, K.2323, D.73, F.1-7. (19 Kanunuevvel 1332/1 Ocak 1917); ATASE, BDH, K.2323, D.73, F.6-6a. 2 (Şubat 1332/15 Şubat 1917); BOA, DH.EUM.6.Şb., 38/40 (11 Ağustos 1333/11 Ağustos 1917); Bu hususta ayrıca bkz: Beşikçi, a.g.e., 280-284.

44 Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Beşikçi, a.g.e., s. 284. Askerlere yapılan kötü muameleler

Cephede yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen, Birinci Dünya Savaşı sırasında oldukça önemli görevler üstlenen Miralay Behiç Erkin'in belirttiğine göre, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, askerlerin korkudan firar ettiklerini düşünmekteydi. Buna karşın Erkin, firarın sebeplerinin hem kendisinin hem de ordu komutanlarının kanaat ve tespitlerine göre askerlin korkmasından ziyade, fena ve yetersiz gıda, askerlerin alışmadıkları iklime tahammül edememesi, kötü giydirilmeleri, kadın ve sigara ihtiyacı, ara sıra da olsa izin alıp ailelerini görememeleri ile siperlerde uzun süre kalmaları olduğunu ifade etmekteydi.⁴⁵ Ali Fuat Cebesoy da Erkin ile aynı fikri paylaşmaktaydı: Ordudaki firarın çokluğunu "...Türk askerinin hamiyetsizliğinden değil, hiçbir insanın tahammül edemeyeceği perişanlık ve sefaletin çokluğu ve bunların devamlarının meydana getirdiği yılgınlığın tesirinden idi. Başka bir devlet ordusu Türk ordusu gibi kullanılmış olsa idi, değil dört sene daha bir seneye varmadan dağılırdı..."⁴⁶ ifadeleriyle aktarmaktaydı.

Cephelerde yaşanan ağır koşulların ve diğer dış faktörlerin etkisi bir tarafa bırakılacak olursa, şüphesiz ki en temel insani kaygıların, yani ölüm ve yaralanma korkusunun da en azından bazı askerlerin firarlarında etkili olduğu görülmektedir. Örneğin mükerreren firar eden bir askerlin yıllar sonra anılarında niçin firar ettiğine dair verdiği bilgiler de buna işaret etmektedir:

"... Bir akşam eratin arasında 'Yarın müsademe (çarpışma) var'. diye bir şayia dolaşmaya başladı. Müsademe demek ölüm demektir. Kaçmasam ölecektim. Gece yarısı aklıma şeytan girdi, kalktım kedi gibi birlikten ayrıldım... Dediğim gibi kimseye yakalanmadan köye geldim. Kaçıp geldiğim birliğin içinde benim yanımda Köse köylü Süleyman da vardı. Bana "Kaçalım, kurtulalım." deyip duruyordu. O kaçamadı, sonra künyesini gönderdiler, zannımca o gün sabahki müsademede şehit oldu, öldü... Ben yarı dağda, yarı köyde, rüyalarımnda Konya caddelerinde sallanan cesetler göre göre bir sene daha kaçtım. Kaçaklığın sonu yoktu, savaş da bir türlü bitmiyordu. Sonunda beni yine tutup götürdüler, savaşın en kızgın yerinde beni birliğime teslim ettiler. Seferberlikteki kaçaklığımı saymadıkları için divan-ı harbe vermediler. Bir daha da kaçmadım. Zaten kaçsam da yakalansam bu kez beni de sallandırırıldardı. Sonunda memleket kurtuldu, biz de kurtulduk."⁴⁷

Bununla birlikte "firari" olarak tanımlanan binlerce askerlin firar etmeden önce bütün olumsuz koşullara rağmen olağanüstü bir özveriyle cephede yılmadan ve savaş bitinceye kadar savaştığını da göz ardı etmemek gerekir.⁴⁸

---

için ayrıca bkz: *Babamın Emanetleri...*, s.126; Stanford J. Shaw, Osmanlı subaylarının Müslüman askerlere sert davrandığını Hristiyanlara ise daha da sert davrandığını belirtmektedir. Bkz: Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşın Giriş*, TTK Yay., Ankara 2014, s.155.

45 Erkin, a.g.e, s.141-142.

46 Cebesoy, a.g.e.,s.18.

47 Fikret Babuş, *Savaş Yıllarından Anılar: Balkan Savaşları-Birinci Dünya Savaşı-Kurtuluş Savaşı*, Ozan Yay., İstanbul, 2013, s.173-175.

48 Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda subay olarak görev yapan Abdülhalim Akkılıç'ın

Cephedeki bütün kötü koşulların ve diğer dış faktörlerin etkileri bir tarafa bırakılacak olursa, tamamen insan olmaktan kaynaklanan içsel nedenlerin de firar olaylarına etki ettiği hesaba katılmalıdır. Zira her insan gibi askerlerin de geride bıraktığı sevdiklerine özlem duyması ve memleket hasreti çekmesi gayet doğaldı. Bu memleket hasreti ve sevdiklerine duydukları özlem, ne zaman biteceği belli olmayan bir savaş ortamında bazen daha da artmakta ve askerlere birkaç yıl izin verilmemesi nedeniyle dayanılmaz boyutlara ulaşmaktaydı. Nitekim firar ettikten sonra yakalanan bazı askerler ifadelerinde, firar gerekçeleri arasında kendilerine iki yıldır izin verilmemesini göstermekteydi.⁴⁹ Ayrıca bazı komutanlar ise firarların, askerlerin cehaletinin eseri olduğunu düşünmekteydi.⁵⁰

Şüphesiz ki firari asker sayısının bu kadar çok olmasında yetkililerin usulsüzlükleri de etkili oldu. Nitekim Dâhiliye Nezaretinin Ekim 1916 tarihli yazısında Osmanlı ordusundaki firariler sorununun alınan her türlü önlem ve şiddetli cezalara rağmen artarak devam ettiği belirtildikten sonra bunun sebepleri üzerine yapılan araştırma neticesinde yardıma muhtaç ailelere verilmesi gereken maaşın ilgililerin çeşitli usulsüzlükleri nedeniyle verilmemesinin askerlerin firarına sebep olduğu belirtilmekteydi.⁵¹ Yine dönemin Musul Valisi Haydar Bey'in Nisan 1916'da belirttiğine göre vilayetteki asker firarilerinin sayısı 9.921'e çıkmıştı ve jandarma kısa sürede firarileri yakalasa bile bunlar tekrar firar ediyordu. Hatta bunların arasında altı yedi kere yakalandığı hâlde firar edenler vardı. Bu firarların sebebi ise mülazım, çavuş ve onbaşı rütbesindeki küçük zabitlerdi. Zira bunlar, askerlerden para alarak firarına göz yummaktaydı.⁵²

Anlaşıldığı kadarıyla firar olaylarının en azından bir kısmında içeriden ve dışarıdan yapılan firar propagandaları da etkili olmaktaydı. İtilaf Devletleri ve özellikle de İngiltere, Osmanlı ordusundaki askerlerin yaşamalarını zorlaştıran koşulları, onları firara teşvik etmek amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanmaktaydı. Yine İngilizler tarafından Türk cephelerine atılan broşür, ilan vs. ile Osmanlı Devleti'nin yenileceğinin kesinleştiği ve İngilizlerin esirlere çok iyi muamele ettiği ileri sürülerek askerler düşman tarafına ilticaya teşvik edilmekteydi.⁵³ Bunun yanı sıra Ermeniler ve Rumlardan da askerleri firara

---

anularında belirttiği üzere "Kaçak" olarak tanımlanan bu askerler, daha kısa bir süre önce Oltu'yu düşmandan alırken az kurşunla çok işler görmüşlerdi. "Kosor Boğazi'nü süngüleriyle açan, Allahuekber Dağları'nın müthiş karlı sırtlarını yararak Sarıkamış önlerine çıkan, birçok kez düşmanla pençeleşen kahramanlardı bunlar. Ne çare, yenilginin acısı ve özellikle de bakımsızlık onları bu duruma düşürmüştü...". Bkz: Askerin Romanı..., s.137.

49 BOA, DH.EUM. 6.Şb.,38/40 (11 Ağustos 1333/11 Ağustos 1917); Nitekim Ali Fuat Cebesoy, savaş başladıktan sonra iki yıl boyunca kimseye izin verilmediğini belirtmektedir. Bkz: Cebesoy, *a.g.e.*, s.18.

50 ATASE, BDH, K.300, D.66, F.26.

51 BOA, DH.HMS, 23/124 (18 Teşrinievvel 1332/31 Ekim 1916); Ayrıca bkz: BOA, DH.İ.U.M. EK., 23/51 (11 Teşrinievvel 1332/24 Ekim 1916)

52 BOA, DH.ŞFR., 517/82 (12 Nisan 1332/25 Nisan 1916)

53 Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Sadık Sarısan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.77-91; Beşikçi, *a.g.e.*, 304-308.

teşvik edenler vardı.⁵⁴ Hatta Sisam Adası'nda İzmir ve çevresinde görev yapan Osmanlı askerlerini para karşılığında veya zorla firar ettirmek amacıyla bir çete kurulmuştu.⁵⁵ Ayrıca firar etmeyi düşünen bir askerin -belki de yanına yoldaş bulma düşüncesiyle- diğer askerleri de firara teşvik ettiği oluyordu.⁵⁶

Birliğinden firar eden binlerce askere ilaveten firar edemeyenler arasında da cinnet getirenler ve intihar edenler vardı.⁵⁷ Ayrıca bazıları askerden kurtulmak için kasıtlı olarak frengi hastalığı kapmaktaydı. Bu nedenle frengili amele taburları oluşturulmak zorunda kalınmıştı.⁵⁸ Bunun yanı sıra salgın hastalıkların yaygın olduğu savaş yıllarında bu hastalıklardan birine yakalanmış olan firari bir asker firarından sonra birçok kişiyle temas ettiğinden hastalığın ahaliye sirayet etmesine de sebep oluyordu.⁵⁹ Askerlerin bir kısmı birliğinden firar ederken, bir kısım askerlik yükümlüsü ise askere hiç gitmemenin yollarını aramaktaydı. Bu doğrultuda Harbiye Nezaretinin 1917 tarihli bir yazısı oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu yazıya göre seferberlik ilan edildikten sonra işlenmekte olan adi suçların yüzde sekseni sırf askerlikten kurtulmak maksadıyla işlenmişti.⁶⁰

3. Sorunun Diğer Boyutu: Firari Askerler ve Eşkîyalık

Ünlü Türk şairi Nazım Hikmet, *Asker Kaçakları* şiirinde

Köyün evleri karanlık

Gökte yıldız pır pır eder

Ben bir asker kaçağiyam

Gelin bana bir tas su ver

54 Rum ve Ermenilerin kendi milliyetinden olan Osmanlı askelerini firara teşvik etmelerine edair bkz: Beşikçi, *a.g.e.*, s.303-304.

55 Yapılan inceleme sonucunda söz konusu çetenin başında Ali Onbaşı diye çağrılan ve Mekke Şerifinin oğlu veya Bağdatlı bir zabıt olduğu söylenen biri vardı. Bu çete aslen Midilli muhaciri ve asker firarisi olan Ahmed Çavuş'a aylık 20 lira vererek askerleri firar ettirip Sisam'a kaçırmak için çalışmaktaydı. Bkz: ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.21-1. (21 Ağustos 1334/21 Ağustos 1918); ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.21-2. (30 Ağustos 1334/30 Ağustos 1918); ATASE, BDH, K.2300, D.66, F. 22-5. (18 Teşrinievvel 1334/18 Ekim 1918.)

56 Firar ettikten sonra yakalanan askerlerden bazıları arkadaşları tarafından "iğfal edilerek" firara teşvik edildiklerini belirtmektedir. Bkz: ATASE, BDH, K.2323, D.73, F.9-1; BOA, DH.EUM. 6.Şb.,38/40 (11 Ağustos 1333/11 Ağustos 1917)

57 Erkin, *a.g.e.*, s.141-142.

58 *A.g.e.*, s.143.

59 *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Yay., Haz., Özlem Demireğen vd., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s.16.

60 Harbiye Nezareti askere gitmemek için suç işleyerek hapse giren bu kişilerden ordunun istifade edebilmesi için gereğinin yapılmasını Adliye Nezaretinden istedi. Bu husus Meclis-i Vükela'da bu şekilde mahkûm ve tutuklu olan şahısların sayısı çok olmadığından birkaç bin nefer mahkûmun şimdilik umumun selameti için hapisanede tutulmaları uygun görüldü. BOA, MV., 207/98 (15 Nisan 1333/15 Nisan 1917 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıtname.)

Neyleyim kusura kalma
Elleri kınasız gelin
Çalar asker kaçakları
Kapıları geceleyin⁶¹

dese de asker kaçaklarının bir kısmı sadece kapıları çalıp bir tas su istemekle yetinmiyor; eşkıyalığa başlayıp çoğu kez savunmasız köylülerin paralarını, eşyalarını gasbediyor ve hatta onları öldürüyordu. Bu açıdan savaş yıllarında asker firarileri, eşkıya çeteleri için bitmek tükenmek bilmeyen bir insan havuzu teşkil etti. Böylece eşkıyalık ve firariler sorunu âdeta iç içe geçti. Öyle ki döneme ait birçok resmî yazışmada firari ve eşkıya sözcükleri birlikte zikredilmeye başlandı. Asker firarileriyle eşkıyalık arasındaki bu sıkı ilişki, döneme ait hatırat ve günlüklerin bir kısmında açıkça zikredilmektedir. Örneğin Liman von Sanders'in belirttiğine göre firari askerler düşman tarafına iltica etmek için kaçmıyor; bilakis, kendi memleketlerine kaçarak buralarda hırsızlık, yağma ve her türlü asayiş bozucu harekete girişiyordu.⁶² Yine Ragıp Nurettin Ege'nin belirttiğine göre askerden firar edenlerin bir kısmı kabileler hâlinde eşkıyalığa başlamıştı.⁶³ Ahmet Rifat Çalık da "... Firariler dağlarda ellişer, yüzser kişilik makineli tüfekli müfrezeler hâlinde geziyorlardı. Haydutluk ve soygunculuk da o nispette çoktu..."⁶⁴ demek suretiyle firarilerin eşkıyalıkla nasıl özdeşleştiğini vurguluyordu. Dönemin Sivas Valisi ise henüz 1915 yılında, Merzifon'da bazı yerlerin birtakım Rumlar ve asker firarilerinin şekaveti yüzünden eşkıya yatağı hâline geldiğinden şikâyetçiydi.⁶⁵

Peki daha önce -firarilik suçu hesaba katılmazsa- hiçbir suç işlememiş bir asker firarisi nasıl bir anda eşkıyaya dönüşebilmekteydi? Firar ettikten sonra onu eşkıyalık yapmaya iten sebepler nelerdi? Firari-eşkıyalar daha çok ne tür suçlara karışıyordu? Bir çeteye nasıl katılıyor ya da eşkıyalık yapacak arkadaşları nasıl bulabiliyordu? Döneme ait kaynaklarda bu soruların açıkça cevabını bulmak zor olmakla birlikte belgelerin satır araları okunduğunda ve fikir yürütüldüğünde şu sonuçlara varılabilir: Öncelikle şunu belirtmekte fayda var ki, firar eden bir asker zaten kanunların dışına çıkıp "suçlu" duruma düşüyordu. Bu doğrultuda yakalandığında idam edileceğini ya da ağır cezaya çarptırılacağını bilen bir firarinin diğer suçları işlemede de bir sakınca görmeyeceği düşünülebilir. Bununla birlikte firarinin genellikle ihbar edilme ve yakalanma korkusuyla

61 Nazım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s.1687.

62 Sanders, *a.g.e.*, s.222; Kurat, *a.g.e.*, s.21; Sanders'in bu tespiti büyük ölçüde yerinde olmakla birlikte, kendi memleketine çok uzak cephelerden firar edip bir daha memleketine dönemeyenlerin olduğunu ve düşman tarafına iltica edenlerin de bulunduğunu söylemek gerekir. Örneğin Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin bir kısmı Kafkaslarda Rus ordusuna iltica etmişti.

63 *Babamın Emanetleri...*, s.270.

64 *Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalık'ın Anıları*, Yay. Haz., Hurşit Çalık, İstanbul, 1992, s.22.

65 BOA, DH.EUM.2.ŞB., 15/15 (25 Mayıs 1331/7 Haziran 1915)

sürekli köyünde, kasabasında yaşayamayacağı düşünüldüğünde neden eşkıyalık ve benzeri suçlara karıştığı daha anlamlı hâle gelir. Zira firar ettikten sonra bir şekilde yeme-içme, giyinme vb. ihtiyaçlarını karşılaması gereken bir firari, bunu eğer ailesi ve diğer köylülerin “gönül rızasıyla” yaptıkları yardımlarla karşılayamıyorsa geriye bir tek seçenek kalıyordu: Zor kullanmak. Bu nedenle firarilerin önemli bir kısmının hayatını sürdürmek kaygısıyla önce hırsızlığa ve küçük gasp olaylarına karıştığı, bir müddet sonra da daha geniş çaplı eşkıyalık yapmaya başladığı görülmektedir.⁶⁶ Her ne kadar bu hususta somut veriler çok fazla olmasa da, bazılarının da diğer birçok eşkıya gibi kolay yoldan hayatını idame ettirmek ve hatta zengin olmak amacıyla eşkıyalığa başlamış olabileceği de akla gelmektedir.⁶⁷

Firar ettikten sonra eşkıyalığa başlayan askerlerin yakalandıklarında verdikleri ifadeler yukarıda zikredilen soruların cevaplarına dair oldukça önemli ipuçları taşımaktadır. Örneğin Soma'nın Eynez köyünden 1312 doğumlu okuma-yazması olmayan Mehmed oğlu Yusuf, 1916 yılında iki defa firar etmiş, firari olduğu yedi-sekiz ay boyunca eşkıyalık yapmıştı. Bergama'da silâh altına alınıp Menemen'deki birliğinden firar eden Yusuf ifadesinde, firar gerekçesini “elbisesinin falan kalmaması” olarak açıklamıştı. Eşkıyalığa nasıl başladığını da anlatan Yusuf'un verdiği bilgiye göre o, yanına eşkıyalık yapacak arkadaş bulmakta hiç de zorluk çekmemiş, kendisi gibi asker firarisi ve isimlerinden Müslüman oldukları anlaşılan dört kişiyle birlikte bir çete kurmuştu. Önce bir jandarmanın silah ve fişekliğini gasbetmek gibi küçük çaplı vukuatlarla eşkıyalığa başlayan Yusuf ve arkadaşları, bir müddet sonra eşkıyalığın dozunu artırmıştı. Yusuf'un da içinde bulunduğu çete, önce bir değirmen ve ev basıp buralardan da silah gasbetmiş, yine bir başka köylüden ise tehditle 100 lira almıştı. Sorgu esnasında eşkıyalık yaptığı sürede işlediği suçları itiraf eden Yusuf, ihtiyar bir köylünün çizmelerini aldıktan sonra yine bir başka köylünün yolunu keserek pabuçlarını, cebindeki parası ile kaputunu ve hatta iki ayvasını zorla aldığı; yaylalarda çobanlara çok koyun kestirdiklerini belirterek “*el hâsılı firarilik zamanımızda birçok uğursuzluk yaptık*” diyerek işledikleri vukuatları saymaya devam etmişti. Yusuf'un için de bulunduğu çete birkaç cinayet de işlemişti. Yusuf'un ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla bazı köylüler onlara yardım etmiş ve hatta Hıristiyan Yani oğlu Kuku da kendilerine ekmek, yemek ve hatta silah vermişti.⁶⁸

66 Nitekim Menteşe Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Temmuz 1917 tarihli raporda ordudan firar eden askerlerin köylerinde geçimini sağlayamadığı için eşkıyalığa başladığı belirtilmekteydi. Bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb.,18/44 (28 Temmuz 1333/28 Temmuz 1917)

67 49. Fırka Kumandanı Miralay Şükrü Naili Bey, 5. Ordu Kumandanlığına gönderdiği 22 Eylül 1918 tarihli yazıda eşkıya çetelerine katılan bir askerlerin bir-iki gün zarfında servet kazandığını ve muntazam kıyafetler edindiğini belirtmektedir. Bkz: ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.29. (22 Eylül 1334/22 Eylül 1918.)

68 Firari-eşkıya Eknazlı Yusuf'un yakalandığında yapılan sorgusunun ve Manisa Divanı Harbinde alınan ifadesinin tutanakları için bkz: ATASE, BDH, K.2323, D.73, F.1.; F.1-1; F.1-1a.; F.1-2. (18 Kanunuevvel 1332/31 Aralık 1916); ATASE, BDH, K 2323, D.73, F.1-2; F.1-2a.; F.1-3; F.1-3a. (19 Kânunuevvel 1332/1 Ocak 1917)

Birinci Dünya Savaşı yıllarında birçok asker kaçağının eşkıyalığa başlaması, öncelikle eşkıyalık olaylarında nicelik açısından bir değişime sebep oldu. Nitekim savaştan önce belli başlı çeteler varken özellikle firari sayısının arttığı 1916-1917 yıllarından itibaren bu çetelerin sayısı çok fazla arttı. Ayrıca savaş öncesinde faaliyet gösteren çetelerin üye sayısı 15-20 kişiyi aşmazken savaş yıllarında 100 ve hatta daha fazla şakiden oluşan çeteler ortaya çıktı. Çetelerin sayılarındaki bu artış, işledikleri suçların boyutlarını da değiştirdi.⁶⁹ Zira savaş öncesinde bir nahiye veya kaza merkezinin eşkıyalar tarafından basıldığına çok fazla şahit olunmazken savaş yıllarında bu tip olayların sıklıkla gerçekleştiği görülmektedir.⁷⁰

Savaş yıllarında eşkıyalık olaylarında nitelik açısından da önemli değişiklikler yaşandı. Her şeyden evvel savaş öncesinde eşkıya çetelerinin saldırılarına maruz kalanlar, genellikle bir köyün veya kasabanın ağa ve eşrafı ya da en azından diğer köylülere göre hatırı sayılır bir zenginliği olanlar iken, savaş yıllarında ise çetelerin artık çok da hedef gözetmediği ve sıradan köylüleri de soyduğu, mallarını yağma ettiği ve kimi zaman da canlarına kastettiği görülmektedir. Mentеше sancağında yaşayan bir köylünün deyimiyle: “*Evvvelki eşkıya gelir, kimin parası varsa alır gider, adam öldürmezlerdi. Bugünkü töresizler var yok tanımazlar. Hem para alırlar hem de bilâ-sebep öldürürler...*”⁷¹ Yine İzmir’de neşredilen *Köylü* gazetesinin de belirttiği üzere savaş yıllarında memleket baştan başa asayişsizlik ateşi içinde kalmıştı. Eşkıyalığın memlekette eskiden beri var olduğunu, lakin hiçbir zaman bu boyutlara ulaşmadığını belirten gazete, savaş yıllarında eşkıyalığın nitelik değiştirmesine şu şekilde atıfta bulunmaktaydı: “... *Asayişsizlik hiç bir vakit bu derece ileri gitmemiştir. Biz şimdi o eski bildiğimiz eşkıyaya, efelere rahmet okuyoruz!...*”⁷² *Köylü*’nün bu ifadesi, savaş yıllarında eşkıyalığın sosyal boyutunun ortadan kalktığını da göstermektedir. Yani fakir köylünün can, mal ve namusuna ilişmeyen, köylüleri hayatta kalabilmek için potansiyel yardım ve yataklık yapacak kişiler olarak gören, kimi zaman korku veya saygıdan, kimi zaman ise menfaat birlikteliğinden kaynaklanan bir işbirliğine giren eski eşkıyaların sayısı oldukça azalmıştı. Özetle Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan firariler sorunu eşkıyalık olaylarında oldukça radikal değişikliklere sebep olmuştu.

69 Birinci Dünya Savaşı yıllarında firari askerlerin eşkıyalığa başlaması özellikle Batı Anadolu’da çetelerin sayısında patlama yaşanmasına sebep oldu. Savaşın öncesinde Rumlar ve Müslümanlardan kurulu belli başlı birkaç çete varken bu çetelerin sayısı savaş yıllarında artık yüzlerle ifade edilmekteydi. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Hakan Yaşar, *II. Meşrutiyet’in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkıyalık (1908-1919)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s.367-473.

70 Kaza ve nahiye merkezlerine yapılan eşkıya saldırılarının örnekleri için bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb., 13/19 (17 Mayıs 1332/30 Mayıs 1916; 17 Mayıs 1332/30 Mayıs 1916); BOA, DH.ŞFR., 540/15 (29 Teşrinisani 1332/12 Aralık 1916); BOA, DH.ŞFR., 540/15 (29 Teşrinisani 1332/12 Aralık 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb., 11/56 (28 Teşrinisani 1332/11 Aralık 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb., 51/49 (2 Kânunuevvel 1332/15 Aralık 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb., 18/44 (28 Temmuz 1333/28 Temmuz 1917); BOA, DH.EUM.6.Şb., 39/45 (12 Haziran 1334/12 Haziran 1918); *Köylü*, 5 Haziran 1334 /5 Haziran 1918, s.2.

71 BOA, DH.EUM.6.Şb., 18/44

72 “Gündüz Külahlı, Gece Silahlı!”, *Köylü*, 4 Eylül 1334/4 Eylül 1918, s.1.

Savaş yıllarında yüzlerce eşkıyalık olayı gerçekleştiren firari-eşkıyalar birçok kez ev ve köy bastı, yol keserek gasp yaptı, dağa adam kaldırdı ve birçok kişiyi de öldürdü.⁷³ Örneğin Manisa'nın Bağcılar köyünden Ali Ağa'nın evini basarak paralarını gasbedip ev sahibini de yaralayan dört asker firarisi, bununla da yetinmeyerek Ali Ağa'nın gelinini de dağa kaldırmaya kalkıştı.⁷⁴ Yine 20 Nisan 1917'de asker firarilerinden oluşan 50-60 kişilik bir çete, Muğla'nın Turgut nahiyesine bağlı Gibe köyünü bastı. Söz konusu çete, 3 köylüye işkence edip paralarını gasbettikten sonra bu köylülere ailelerinden fidye almak amacıyla dağa kaldırdı.⁷⁵ Asker firarilerinin kurduğu çeteler kimi zamanda cephede olan askerlerin geride sahipsiz kalan eşlerine musallat oldu.⁷⁶ Hatta Musul'da firari bir çavuşun küçük çocukları vahşice keserek yediği belirtilmekteydi.⁷⁷

Firari-eşkıyaların cephe gerisinde gitgide asayiş bozması zaten savaş sebebiyle madden ve manen yıpranan ahaliyi oldukça zor duruma düşürmekteydi. Ahalinin bir kısmı eşkıya korkusu yüzünden canından bezmişti. Nitekim 49. Fırka Kumandanı Miralay Şükrü Naili Bey, 5. Ordu Komutanlığına gönderdiği yazıda bu duruma dikkat çekmekte ve "...Soyulmadık bir Türk köyü, tahkir edilmedik bir Türk rençberi kalmamıştır... Ashab-ı seroet ve namus hatta beş-on koyun sahibi olan kimseler de bu mezalimden, bu vahşetden artık bezmişler, ırz ve can kaygısına düşmüşlerdir..." demektedir.⁷⁸

Kimi köylüler, köylerini ve tarlalarını terk edip güvende olacaklarını düşündükleri kaza merkezlerine yerleşirken⁷⁹ bazıları da can havliyle

73 Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait belgelerde asker firarilerinin ve diğer şakilerin yaptığı eşkıyalık olayları genellikle ayrıntılı bir şekilde anlatılmamakta birlikte bunların yakalanmalarına dair yazışmalarda ve haberlerde yaptıkları eşkıyalık olaylarına dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Asker firarilerinin yaptığı eşkıyalık olaylarına örnek olarak bkz. BOA, BEO, 4527/339480; BOA, BEO, 4303/322705; BOA, BEO, 4389/329166; BOA, BEO, 4402/330084; BOA, DH.EUM.3.Şb., 29/16; BOA, DH.EUM.3.Şb., 29/17; BOA, DH.EUM.3.Şb., 29/36; BOA, DH.EUM.3.Şb., 12/47; BOA, DH.EUM.3.Şb., 13/23; BOA, DH.EUM.3.Şb., 13/26; BOA, DH.EUM.3.Şb., 13/80; BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/24; BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/66; BOA, DH.EUM.6.Şb., 51/49; BOA, DH.EUM.3.Şb., 17/21; BOA, DH.EUM.3.Şb., 17/27; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/9; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/38; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/34; BOA, DH.EUM.6.Şb., 21/14; BOA, DH.EUM.6.Şb., 21/14; BOA, DH.EUM.6.Şb., 16/58; BOA, DH.EUM.6.Şb., 17/42; BOA, DH.EUM.6.Şb., 17/44; BOA, DH.EUM.6.Şb., 24/10; BOA, DH.EUM.6.Şb., 32/14; BOA, DH.EUM.6.Şb., 32/14; BOA, DH.EUM.6.Şb., 37/34; BOA, DH.EUM.6.Şb., 38/3; DH.EUM.2.Şb.37/22; BOA, DH.EUM.6.Şb., 13/11; "Hunhar Bir Şakinin İstisali", *Ahenk*, 24 Mart 1331/6 Nisan 1915, s.2; "Merkez Kumandanlığından", *Ahenk*, 30 Teşrinievvel 1332/12 Kasım 1916, s.2; *Köylü*, 12 Eylül 1334/12 Eylül 1918, s.2.

74 BOA, DH.EUM.6.Şb.,14/38 (14 Nisan 1333/14 Nisan 1917)

75 BOA, DH.EUM.6.Şb.,21/14 (24 Nisan 1333/24 Nisan 1917; 5 Mayıs 1333/5 Mayıs 1917; 2 Mayıs 1333/2 Mayıs 1917)

76 Örneğin Kayseri Bünyan'ın Büyük Bürüngüz köyünden bir asker eşi firari askerler tarafından dağa kaldırılmıştı. Bkz: BOA, BEO, 4542/340576 (10 Teşrinisani 1334/10 Ekim 1918)

77 BOA, DH.ŞFR., 582/65 (22 Nisan 1334/22 Nisan 1918)

78 ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.29-1; ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.29-2 . (23 Eylül 1334/23 Eylül 1918)

79 Eşkıya korkusu yüzünden köylerini terk eden köylülere dair bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb., 41/65 (15 Haziran 1334/15 Haziran 1918); BOA, DH.EUM.6.Şb.,10/41 (Menteşe Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine çekilen 17 Temmuz 1333/30 Temmuz 1916 tarihli

durumlarını hükümete ve meclise arz ederek yardım istemekteydi. Örneğin kazaları eşkıyalar tarafından basılıp ateşe verilen Bozdoğan ahalisi, 15 Aralık 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan Riyasetine çektikleri şikâyet telgrafında, asker firarilerinden oluşan çeşitli eşkıya çetelerinin bir seneden beri Bozdoğan'da yaptıklarından ve bu sebeple ahalinin dehşete düştüğünden bahsetmekteydi. Telgraf sahiplerinin verdiği bilgiye göre ahali, eşkıya korkusu nedeniyle binlerce dönüm toprak ile hayvanlarını terk ederek merkez kazaya göç edip hükümete sığınmak zorunda kalmıştı.⁸⁰ Yine Adapazarı'ndan 13 farklı köyün muhtarı tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen 15 Haziran 1918 tarihli telgrafta, birkaç aydan beri eşkıyanın yaptığı tecavüz ve saldırıların artık tahammül sınırlarını aştığı belirtiliyordu. Söz konusu telgrafa göre, her gece köylerden bir-ikisi basılıp kapılar kırılıyor, duvarlar yıkılarak kadın-erkek servet sahibi görülen köylüler işkencelerle soyuluyordu. Bu durum karşısında nefis-i müdafaada bulunamayan köylüler, evlerini terk ederek şehirlere göç etmeye mecbur kalıyordu. Muhtarlar, akrabaları savaş meydanlarında can verirken kendilerinin de iâşe vesaire teminiyle uğraştığını belirterek birçok asker firarisi, eşkıya ve caninin elinde mahv ve perişan olmalarına meydan verilmeyeceğini ümit ettiklerini ifade ediyordu. İstekleri ise asker ailelerinin can, mal ve namuslarının muhafazasının caresine bakılmasıydı.⁸¹

Artan eşkıyalık olayları karşısında feryatlarını bir şekilde yetkililere duyurmaya çalışan köylülerin tek sıkıntısı bu da değildi. Zira savaş, iktisadî açıdan devleti ve toplumu oldukça sarsmış, halk önemli ölçüde yoksullaşmıştı. Savaşın getirdiği iktisadî yıkım özellikle de Anadolu kırsalında yaşayan köylüleri derinden etkilemişti. Çünkü toplumu ve orduyu beslemekle görevlendirilen, ağır vergiler altında ezilen, ürünlerinin bir kısmı müsadere edilen ve bazen de eşkıyalar tarafından yağmalanan köylüler, yer yer açlık tehlikesiyle dahi karşı karşıya kalmıştı. Bunun temel sebeplerinden biri tarım sektöründe yaşanan işgücü kaybı nedeniyle tarım arazilerinin önemli bir kısmının ekilememesiydi. Bundan en fazla etkilenen yerlerden biri de Aydın vilayeti idi. Nitekim Söke ve çevresinde savaştan önce bir milyon dönümden fazla tarım arazisi işlenirken savaşın sonuna gelindiğinde bu rakam yüz altmış bin dönüme kadar düşmüştü. Bu durumdan muzdarip olan ahali ise *Köylü* gazetesine gönderdiği mektupta yüzlerce dönüm arazinin boş kaldığını ve durum böyle devam edecek olursa gelecek yıl açlık ve sefaletin bir kat daha artacağını belirtiyordu.⁸²

Savaş yıllarında ziraî üretimde yaşanan düşüşlerin sebeplerinin biri de köylülerin can güvenliğinin gerektiği gibi sağlanamamasıydı. Bu duruma dikkat çeken *Köylü* gazetesi, tarım ve ticarete gelişme yaşanabilmesinin her şeyden

---

telgraf.); BOA, DH.EUM.6.Şb.,51/49 (Ahali ve çiftçiler adına Bozdoğan'dan 9 kişi tarafından Meclis-i Mebusan Riyasetine çekilen 2 Kânunuevvel 1332/15 Aralık 1916 tarihi gönderilen telgraf.); Köylü, 19 Mart 1334/19 Mart 1918, s.2.

80 BOA, DH.EUM.6.Şb.,51/49 (2 Kânunuevvel 1332/15 Aralık 1916)

81 BOA, DH.EUM.6.Şb., 41/65 (15 Haziran 1334/15 Haziran 1918)

82 "Rençberlik Hali", *Köylü*, 4 Teşrinisani 1918/4 Kasım 1918, s.1.

önce insanların kendini güvende hissetmesine bağlı olduğunu belirtmekteydi. Buna karşın *Gazetenin* de belirttiği üzere son zamanlarda memleketin her yerinde suçun artması insanlardaki emniyet hissini ortadan kaldırmıştı. Her yerde cinayet, hırsızlık vb. suçlar işlendiği gibi köyler de eşkıya baskınlarına uğramaktaydı. Buna kuraklık ve çekirge gibi afetler de eklenince, tarımsal üretim iyice gerilemeye ve hatta çökmeye başlamıştı. Rençperlerin hangi sebeple olursa olsun çalışmamasının milletin aç kalması anlamına geleceğini belirten gazete, özellikle de savaş zamanında aç kalmak düşmana teslim olmakla eşdeğer olacağını belirtiyordu.⁸³

Tarlalarını ekip-biçmeye devam eden bazı köylülerin hasatlarının firari-eşkıyalar tarafından yağmalanması ciddi bir sorundu. Ayrıca eşkıyalar, gerek halkın gerekse cephelerde savaşan askerlerin doyurulabilmesi için büyük önem taşıyan aşar vergisinin toplanmasına karşı da büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.⁸⁴ Öyle ki artan eşkıyalık olayları karşısında sürekli saldırılara maruz kalan tahsildarlar ve öşür memurları, görevlerini yapamaz hâle gelmiş ve istifa etmeye başlamıştı. Buna karşın yerlerine yeni memurlar da bulmak mümkün olmuyordu. Bu yüzden Dâhiliye Nezareti 6 Ocak 1918'de valilik ve mutasarrıflıklara gönderdiği bir yazıyla, bu gibi "eşhas-ı bagiyenin" takip edilerek ortadan kaldırılmaları için gereken bütün tedbirlerin alınmasını istedi.⁸⁵

Asker firarilerinin gerçekleştirdiği eşkıyalık olaylarının faillerini tespit etmek oldukça güçtü. Zira bunlar tanınmış "meşhur eşkıyadan" olmadıkları için çoğu kez görgü tanıklarının ifadesi "asker elbiseli eşkıyalar"dan öteye bilgi içermiyordu.⁸⁶ Her yerde asker firarilerinin dolaştığını gören bazı eşkıyalar da bu durumdan istifade ederek kendilerine firari süsü verip kimliklerinin teşhis edilmesini önlemeye çalışıyordu. Bunun yanı sıra silah ve elbiseleriyle birlikte firar eden askerlerin bazıları da kendisine takip müfrezesi süsü vermekteydi. Böylece firariler, köylerde rahatlıkla gezebiliyor ve ev basıp yol kesebiliyordu. Örneğin Mentеше sancağı dâhilinde dolaşan 80 kişilik bir grup, her gittiği yerde takip müfrezesi olduğunu söyleyerek yapmadık kötülük bırakmamıştı.⁸⁷ Yani *Köylü* gazetesinin tabiriyle asker firarilerinin bir kısmı "gündüz külahlı, gece silahlı" oldukları için bunların eşkıya olduklarını anlamak zordu. Ahali bunları gerçekten takip müfrezesi sandığı için ihbar etmezken yaptıkları kötülükler nedeniyle hükümetin ve ordunun itibarı da zedelenmekteydi. Bunun önüne geçmek isteyen hükümet, eşkıya takibinin yalnızca jandarmalar tarafından yapılmasına dair emir vermiş ve jandarmalardan başka devriye, takip kolu,

83 "Her Şeyden Evvel Asayiş!", *Köylü*, 3 Eylül 1334/3 Eylül 1918, s.1.

84 Beşikçi, a.g.e., s.293.

85 BOA, DH.ŞFR.,83/48 (6 Kanunusani 1334/6 Ocak 1918); Eşkıya çetelerinin tahsildarları soymalarına dair ayrıca bkz: BOA, DH.ŞFR. 71/133 (19 Kânunuevvel 1332/31 Aralık 1916)

86 Örnek olarak bkz: BOA, DH.EUM., 3.Şb., 3/44 (31 Kanunuevvel 1331/13 Ocak 1916); BOA, HR.SYS., 2101/3 (13 Kanunusani 1330/26 Ocak 1915.); ATASE, BDH, K.3431, D.138, F.27. (10 Eylül 1334/10 Eylül 1918)

87 BOA, DH.ŞFR., 592/77 (15 Ağustos 1334/15 Ağustos 1918)

vesika arayıcısı ve daha başka hiçbir adla ve hiçbir kimsenin bu işe karışmamasını istemişti.⁸⁸

Bir taraftan firari askerlerin bazıları eşkıyalık yaparken diğer taraftan bazıları da eşkıyaların gazabına uğramaktaydı. Özellikle yeni firar ederek bilmedikleri bir coğrafyada yine bilmedikleri bir menzile doğru yürüyüşte olan firari askerler, eşkıyalar için kolay av olabiliyordu.⁸⁹ Örneğin Ödemiş'te asker firarilerinden Mehmed oğlu Ali, eşkıyalar tarafından katledilmişti.⁹⁰ Yine yakalanan iki firari yapılan sorgusunda, firari olan bazı askerlerin yol keserek kendileri gibi olanların elbise, eşya ve paralarını gasbettiğini ifade etmekteydi.⁹¹

4. Firari Asker ve Eşkıya ile Mücadelede Yaşanan Başlıca Sorun: Jandarmanın Yetersizliği

Ülkede asayişî sağlayabilme adına II. Meşrutiyet'in ilanından sonra jandarma teşkilatı yeniden düzenlenerek Jandarma Daire-i Merkeziyesi yerine Umum Jandarma Kumandanlığı kuruldu. Söz konusu kumandanlık fiilen 1909 yılında kurulmakla birlikte teşkilatın kadro ve idarî yapısını düzenleyen nizamname, ancak 1913 yılında yayımlandı.⁹² Mayıs 1914'te çıkarılan bir tamimle barış ve savaş zamanlarında firari askerleri yakalayıp birliklerine sevk ve askerî makamlara teslim görevinin jandarmaya ait olduğuna dair bir tamim çıkarıldı.⁹³ Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, seferberlik talimatı gereğince ve seferberlik devam ettiği sürece mevcut jandarma erlerinin üçte ikisi ve subayların yarısı ordu emrine verildi.⁹⁴ Orduya alınan jandarma birlikleri cephelerde büyük yararlılık gösterdi⁹⁵ ancak bu durum cephe gerisinin asayişinin sağlanması açısından büyük bir engel oluşturdu. Zira savaş öncesinde kırsalda asayişî sağlamada yetersiz kalan jandarma sayısının azlığı savaşla birlikte firari ve askerlerin yakalanması adına en temel sorundu.

88 "Gündüz Külahlı, Gece Silahlı!", *Köylü*, 4 Eylül 1334/4 Eylül 1918, s.1.

89 Eşkıyalar tarafından soyulan, saldırıya uğrayan firari askerler için bkz: Beşikçi, *a.g.e.*, s.295-296.

90 ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.4-3. (14 Ağustos 1334/14 Ağustos 1918.)

91 BOA, DH.EUM. 6.Şb., 38/40 (11 Ağustos 1333/11 Ağustos 1917 tarihli zabıt varakası.)

92 Necdet Koparan, *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.21-23; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi, Gelişim ve Bugünkü Durumu)*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947, s.268-269; Aydın Gülşen, *Jandarma Teşkilatının Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022, s.52-53.

93 Bkz: BOA, DH.İ.UM.EK., 87/54.

94 Hüseyin Işık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Seyyar Jandarma Birlikleri*, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1999, s.201; Beşikçi, *a.g.e.*, s.322; Alyot, *a.g.e.*, s.286; Nureddin, "Büyük Harpte Ordumuzda Jandarmanın Yaptığı Vazife ve Muharebelerin Tarihçesi", *Jandarma Mecmuası*, S.16, 1 Teşrinievvel 1928, s. 205.

95 Hüseyin Işık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Seyyar Jandarma Birlikleri*, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara 1999; Hüseyin Işık, *Çanakkale ve İstiklâl Savaşı'nda Türk Jandarması*, Gn. K. Basımevi, Ankara 1974.; Necdet Koparan, *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.31-63; Nureddin, *a.g.m.*, s. 205-213.

Savaşın başından itibaren asker firarileri ve eşkıyaların Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde asayişi altüst etmesi üzerine birçok yerden ilave jandarma gönderilmesine, hatta bu iş için asker tahsis edilmesine dair talepler gelmeye başladı.⁹⁶ Örneğin eşkıyalık olaylarının en fazla görüldüğü vilayetlerden biri olan Aydın vilayetinin valisi Rahmi Bey, Mayıs 1916'da jandarmaların gerek nicelik ve gerekse nitelik bakımından asker kaçaklarıyla ve eşkıya ile mücadelede yetersiz kaldığını; jandarmanın gerektiği gibi silahlandırılması neticesinde firari ve eşkıyaların yakalanabileceğini Dâhiliye Nezaretine bildirdi.⁹⁷ Rahmi Bey ayrıca eşkıya takibinde istihdam edilmek üzere asker talebinde bulundu. Lakin birçok cephede savaşıldığından asker verilmesi mümkün olmadığı gibi, orduya alınan jandarmaların da aslı vazifelerine dönmelerine müsaade edilmedi.⁹⁸

Rahmi Bey'in bahsettiği jandarmanın gerektiği gibi silahlandırılması meselesi oldukça önemli bir husustu. Çünkü birçok asker kaçarken beraberinde silahıyla cephanesini de götürmekteydi ve firarilerin ellerindeki silahlar genellikle ülkedeki mevcut silahların teknolojik olarak en ileri olan cinsindendi. Bu yüzden ülkenin farklı yerlerinden jandarmanın elindeki silahların daha iyi silahlarla değiştirilmesi talebi gelmekteydi.⁹⁹ Ayrıca eşkıyalığa başlasın veya başlamasın birçok firari asker, bir takip müfrezesiyle karşılaştığında "dur" emrine ateş ederek karşılık veriyordu. Böylece müfrezelerle firari askerler arasında çıkan çatışmalarda hem firarilerden hem de jandarmalardan ölen ve yaralananlar oluyor, bu sebeple zaten yetersiz olan jandarmaların sayısı daha da azalıyordu. Ayrıca sağ olarak ele geçirilen askerleri tekrar birliklerine gönderip orduları takviye etmek mümkünken, çatışmalarda birçok askerin ölmesi ya da yaralanması buna imkân bırakmıyordu.¹⁰⁰

Mevcut jandarma sayısı ile bunların silahlarının eşkıya ve firari takibi için yeterli olmadığına dair talepleri dikkate alan Umum Jandarma Kumandanlığınca asayişin sağlanması için daha esaslı tedbirler alınması gerekli görüldü. Bu doğrultuda Jandarma Umum Kumandanlığının isteği

96 Ülkenin farklı yerlerinden gelen jandarma taleplerine dair şu belgelere bakılabilir: BOA, DH.EUM.6.Şb., 7/20; BOA, DH.EUM.EMN, 87/12; BOA, DH.EUM.6.Şb., 10/9; BOA, DH.EUM.6.Şb., 22/3; BOA, DH.EUM.EMN, 72/27; BOA, DH.EUM.EMN., 77/13.

97 BOA, DH.EUM. 6.Şb.,13/19 (17 Mayıs 1332/30 Mayıs 1916; 17 Mayıs 1332/30 Mayıs 1916.)

98 BOA, DH.ŞFR., 63/143 (17 Nisan 1332/10 Mayıs 1916.)

99 Beşikçi, *a.g.e.*, s.296.

100 Asker firarilerinin takip müfrezelerinin dur emrine uymayarak onlarla çatışmaya girmesine dair örnek olarak bkz: BOA, DH.EUM.3.Şb., 12/47; BOA, DH.EUM.3.Şb., 13/6; BOA, DH.EUM.3.Şb., 13/23; BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/24; BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/66; BOA, DH.EUM.6.Şb., 10/20; BOA, DH.EUM.3.Şb., 17/21; BOA, DH.EUM.6.Şb., 12/48; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/9; BOA, DH.EUM.6.Şb., 13/62; BOA, DH.EUM.6.Şb., 15/62; BOA, DH.EUM.6.Şb., 16/18; BOA, DH.EUM.6.Şb., 16/21; BOA, DH.EUM.6.Şb., 17/42; BOA, DH.EUM.6.Şb., 17/36; BOA, DH.EUM.6.Şb., 17/44; BOA, DH.EUM.6.Şb., 16/21; BOA, DH.EUM.6.Şb., 16/58; BOA, DH.EUM.6.Şb., 23/; BOA, DH.EUM.6.Şb., 24/10; BOA, DH.EUM.6.Şb., 32/14; BOA, DH.EUM.6.Şb., 32/43; BOA, DH.EUM.6.Şb., 37/34; BOA, DH.EUM.6.Şb., 38/3; ATASE, BDH, K. 2300, D. 66, F. 4-1.; ATASE, BDH, K. 2300, D. 66, F. 4-3. Örnek olarak bkz: BOA, DH.ŞFR., 592/77 (15 Ağustos 1334/15 Ağustos 1918.)

üzerine, Harbiye Nezaretince bir tamim hazırlanarak jandarma kıtalarına 19 Haziran 1916'da tebliğ edildi. Sekiz maddelik tamimle, öncelikle her vilayet ve müstakil sancaktaki mevcut jandarmaların zorluklara dayanabilecek, atış kabiliyetli ve takipte mahir olanlarından birer takip kuvveti oluşturulması istendi. Bu kuvvet icabına göre müfrezelere ayrılacaktı. Söz konusu müfrezeler, Harbiye Nezaretince verilecek muaddel martini veya küçük çaplı mavzer ile silahlandırılacaktı.¹⁰¹ Bununla birlikte yapılan yazışmalardan söz konusu silahların yıl sonuna kadar gönderilmediği anlaşılmaktadır.¹⁰² Umum Jandarma Kumandanlığının tamiminde, eşkiya ve firari takibi için oluşturulmasına karar verilen takip kuvvetlerinin vazifeleri, nasıl idare edileceği ve firariler ile şakilerin yargılanmasına dair emirler sıralanmaktaydı.¹⁰³

Jandarma teşkilatını yeniden yapılandırıp firari ve eşkiyaların yakalanmasında daha etkin hale getirmeye yönelik bu teşebbüsler de istenilen sonucu vermedi. Zira asayişin sağlanabilmesi için daha fazla jandarmaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Lakin devletin birkaç cephede aynı anda savaştığı bir dönemde jandarma talepleri karşılanamıyordu. Jandarma sayısının azlığı eşkiyaların cüretini günden güne artırmasına ve kaza merkezlerini dahi kalabalık gruplar hâlinde basmasına neden oldu. Örneğin 10 Aralık 1916'da, Aydın'a bağlı Bozdoğan kazasının merkezini basan 100 kadar eşkiya, jandarma karakolunu ve hapishaneyi ateşe verdi. Buralardan sıçrayan ateş sonucunda altı kahvehane, yedi fırın, üç yağhane, seksen iki dükkân, iki han, Ziraat Bankası, polis ve jandarma daireleri yandığı gibi eşkiyalar tarafından bir kadınla bir çocuk da öldürüldü. Vali Rahmi Bey'e göre eşkiyanın cüretini bu kadar artırıp kaza merkezine saldırmasının sebebi, sürekli belirtildiği üzere jandarma alayının yetersizliği idi. Zira kazayı yüzden fazla eşkiyanın basmasına karşın kaza merkezinde sadece 5 jandarma bulunuyordu.¹⁰⁴

Hükümetten istediği jandarma ve askeri alamayacağını anlayan yerel yöneticiler, asayişi sağlama adına farklı yöntemlere başvurmak zorunda kaldı. Bu doğrultuda bazı yerlerde jandarmalıkla hiç alakası olmayanlar jandarma olarak istihdam edilmeye başlandı.¹⁰⁵ Bazı yerlerde de ahalinin gönüllü olanlarından yardımcı takip müfrezeleri kuruldu.¹⁰⁶ İsteddiği jandarmaları alamayan Menteşe Mutasarrıflığı ise kır ve kasaba bekçilerini karakollar şeklinde bazı mevkiilerde birleştirdi ve kendilerine bekleme mahalleri inşa etti.¹⁰⁷ Ayrıca Muğla-Antalya Havalisi Kumandanlığınca teslim olan veya yakalanan firari

101 ATASE, BDH, K.2293, D.38, F.20. (6 Haziran 1332/19 Haziran 1916.)

102 Bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb.,11/56 (1 Kânunuevvel 1332/14 Aralık 1916)

103 ATASE, BDH, K.2293, D.38, F.20, F.20; ATASE, BDH, K.2293, D.38, F.20, F.20-1 (6 Haziran 1332/19 Haziran 1916.)

104 BOA, DH.ŞFR.,540/15 (29 Teşrinisani 1332/12 Aralık 1916; 29 Teşrinisani 1332/12 Aralık 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb.,11/56 (28 Teşrinisani 1332/11 Aralık 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb.,51/49 (2 Kânunuevvel 1332/15 Aralık 1916.)

105 BOA, DH.EUM.6.Şb.,16/68 (5 Kanunuevvel 1332/18 Aralık 1916)

106 BOA, DH.EUM.6.Şb.,8/39 (22 Temmuz 1332/4 Ağustos 1916.)

107 BOA, DH.ŞFR.,532/79 (6 Eylül 1332/19 Eylül 1916)

askerler ve eşkıyalardan “çete” kurularak bu çetelerin eşkıya takibinde istihdam edilmelerine karar verildi. Bununla birlikte çeteye katılanlardan “sadakat ve fedakârlık” gösterenlerin de suçları affedilecekti.¹⁰⁸ Dâhiliye Nezaretinin aksi yöndeki emirlerine rağmen¹⁰⁹ savaş boyunca teslim olan eşkıya ve firarilerden bazıları yine eşkıya ve firari takibinde istihdam edildi. Fakat eski eşkıya ve firarilerin yaptığı usulsüzlükler pek çok şikâyete sebep oldu. Nitekim 22 Mayıs 1917’de Menteşe Mutasarrıflığına başvuran Köyceğiz kaymakamı, teslim olan bazı asker firarilerinin silahlandırılarak “çete efradı” adı altında istihdam edildiğini belirterek bunların takipte yaptığı kanun dışı hareketlerden şikâyetçi oldu. Uğradığı her köyde bu çetelerin saldırılarından şikâyet edildiğini belirten kaymakam, Şerler köyünden bir asker eşinin evini basıp karısını darp ederek para ve altınlarını gasbedenlerden bir tanesinin de bu çetelere mensup olduğunu ifade etti. Köyceğiz Kaymakamı, bu kişilerin ne maksatla olursa olsun köylerde dolaştırılmalarının ahaliyi eşkıyadan daha fazla rahatsız ettiğini belirterek bu duruma bir an önce son verilmesini istedi.¹¹⁰

1918 yılına gelindiğinde, her geçen gün artan eşkıyalık olayları ve firari askerler meselesiyle baş edilemeyeceği anlaşılmıştı. Özellikle de 1. ve 5. Ordu mıntıklarında yer alan Anadolu vilayet ve sancaklarında durum çok vahim boyutlara ulaşmıştı.¹¹¹ Bu bakımdan söz konusu ordu mıntıklarında asayişin bir an önce sağlanabilmesi için eşkıya ve firari takibi görevi 29 Ocak 1918 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla 1. ve 5. Ordu Kumandanlıklarına verildi. Ordu kumandanlıkları, asayişin sağlanması hususunda mülki makamlardan da yardım almakla birlikte jandarma birliklerini gereği kadar askerle takviye edip icap eden tedbirleri alacaktı.¹¹²

Eşkıya ve firari askerleri takip görevi verilen 5. Orduya bağlı birlikler, Çanakkale Cephesi’nin kara savaşları safhasında çok büyük zayıflamış ve oldukça zayıflamıştı.¹¹³ Ayrıca ordunun sorumluluk sahası oldukça genişti. Ordu Komutanı Liman von Sanders’in verdiği bilgiye göre bu ordu, Bulgar sınırından başlayarak Akdeniz sahili boyunca Alaiye’ye kadar 2.000 kilometre uzunluktaki bir sahayı tutmakta görevli olmasına karşın orduda sadece 26.000 muharip bulunmaktaydı.¹¹⁴ Nitekim Anadolu’nun farklı yerlerinden gelen şikâyetlerden adı geçen orduların da asayişini sağlayamayacağı kısa sürede anlaşıldı. Nitekim Mayıs 1918 tarihinde Sadarete sunulan bir yazıda Anadolu’daki birçok vilayet ve mutasarrıflık dâhilinde eşkıyalık olaylarının had safhaya vardığı ve asayişin tamamen ortadan kalktığı belirtiliyor; bunun sebebi olarak seferberliğin başından

108 BOA, DH.EUM.6.Şb.,11/55 (27 Teşrinisani 1332/10 Aralık 1916.); BOA, DH.EUM.6.Şb.,11/55 (30 Teşrinisani 1332/13 Aralık 1916)

109 Bkz: BOA, DH.EUM., 6.Şb., 12/7 (5 Kânunuevvel 1332/18 Aralık 1916)

110 BOA, DH.EUM.6.Şb.,16/65 (27 Mart 1333/ 27 Mart 1917.)

111 BOA, DH.EUM.6.Şb.,40/33 (26 Haziran 1334/26 Haziran 1918.)

112 BOA, DH.EUM.6.Şb.,30/6 (4 Şubat 1334/4 Şubat 1918.)

113 Osmanlı ordusunun Çanakkale Cephesi’nde verdiği kayıplar için bkz: Erickson, *a.g.e.*, s.129-130.

114 Sanders, *a.g.e.*, s. 222.; Kurat, *a.g.e.*, s.22.

berijandarmanın orduya alınması gösteriliyordu. Yine aynı yazıda jandarmaların bir kısmının eşkıya takibinde istihdam edilmesi isteniyordu.¹¹⁵ Bu doğrultuda Mayıs 1918'de hükümete başvurarak bir tezkire sunan Dâhiliye Nezareti, eşkıya çetelerinin artması sebebiyle memleketin huzur ve asayişinin bozulduğunu, hatta seyahat güvenliğinin bile kalmadığını belirtti. Mevcut durum karşısında Nezaret, jandarma teşkilatının yeniden düzenlenerek vazifelerini yerine getirebilecek bir duruma sokulmasını isterken, bunun için orduya transfer edilen jandarma zabıt ve erlerinin iade edilmesini talep etti. Dâhiliye Nezaretinin istekleri arasında yeni alınan erlerden 5.000'inin jandarmaya verilmesi de yer alıyordu. Bu istekler Meclis-i Vükela'nın 29 Mayıs 1918 tarihli müzakeresinde kabul edildiyse de¹¹⁶ hemen uygulamaya konulamadı.

Gitgide artan eşkıyalık ve firar olaylarına rağmen hükümetin jandarmanın yeniden teşkilatlandırılmasına dair adım atmaması yüzünden Dâhiliye Nezareti, haziranda tekrar Harbiye Nezaretine başvurdu. Savaşın ve seferberliğin tesiriyle asker firarilerinin ve eşkıyaların işlediği suçlar dolayısıyla ortaya çıkan asayişsizliğin son dönemde çok tehlikeli bir hâl aldığını belirten Dâhiliye Nezareti, kendi muntıkalarında asayiş sağlama vazifesinin 1. ve 5. Ordulara verilmesinin de kesin bir fayda sağlamadığını ifade etmekteydi. Nezaretin verdiği bilgiye göre; Bursa, Balıkesir ve Aydın vilâyetlerinden gelen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla asayiş son derece bozuktu. Ayrıca orduların hareket sahasında ve özellikle de Samsun ve Sivas taraflarında asayişsizlik çok fazlaydı. Bu nedenle asayişin bir an önce sağlanması için gerekli tedbirleri görüşmek üzere bir komisyon kuran Dâhiliye Nezareti, bu komisyona Harbiye Nezaretinden de bir üye istedi.¹¹⁷

18 Temmuz 1918'de Dâhiliye Nazırı olan İsmail Canbulat Bey, 27 Temmuz'da *Tasvir-i Efkâr* gazetesine verdiği mülakatta, Anadolu'da asayiş bozan başlıca unsurun asker kaçakları olduğunu belirtmekteydi. Buna karşın asayişin sağlanması konusunda oldukça iyimser konuşan Nazır Bey, Harbiye Nezaretinin vereceği kuvvetlerle asker kaçaklarının yakalanarak hem asayişin sağlanacağını hem de orduya yeni kuvvetler kazandırılacağını söylüyordu.¹¹⁸ Fakat jandarma sayısının artırılması hususunda bundan sonra da ciddi bir adım atılmadı. Bu nedenle teslim olan eşkıya ve firariler jandarma olarak kaydedilerek takip işlerinde istihdamına devam edildi. Ayrıca asker firarilerinin bir kısmı da köy bekçiliği ve aşar kolculuğu gibi işlerde görevlendirilmekteydi.¹¹⁹ Fakat Dâhiliye Nezareti, valilik ve mutasarrıflıklara çektiği telgrafla bu durumun kesinlikle uygun görülmemeyeceğini, ancak itimat edilebilecek ve hiçbir surette zarar gelme ihtimali olmayan bazılarının takip müfrezeleri bünyesinde kılavuz

115 BOA, DH.EUM.6.Şb., 37/38 (21 Mayıs 1334/21 Mayıs 1918)

116 BOA, MV., 212/42(29 Mayıs 1334/29 Mayıs 1918)

117 BOA, DH.EUM.6.Şb., 40/33 (26 Haziran 1334/26 Haziran 1918)

118 "Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey ile Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 27 Temmuz 1334/27 Temmuz 1918, s.1.

119 ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.29. (22 Eylül 1334/22 Eylül 1918)

olarak vazife verilebileceğini bildirdi.¹²⁰ Nezaretin bu emrine rağmen bazı vilayetler bir yandan jandarma açığını kapatmaya çalışırken diğer yandan verilen emre karşı gelmemiş gibi görünmek için onlarca eşkiya ve firariyi “kılavuz” adı altında takip müfrezelerinde istihdam etmeye devam etti.¹²¹

14 Ekim’de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, mütareke görüşmelerini sürdürürken aynı zamanda ülkede asayiş sağlamaya çalıştı. Çünkü mevcut takip yöntemleriyle istenilen sonuç alınamamıştı. Bunun temel nedenlerinden biri eşkiya ve firari takibinde istihdam edilenlerin bu iş için gerekli vasıflara sahip olmaması ve takibin tek elden ve koordineli bir şekilde yürütülmemesiydi. Nitekim bazı yerlerde bu görevi ordu kumandanlıkları üstlenirken bazı yerlerde jandarma birlikleri ve hatta bunların yeterince bulunmadığı yerlerde halktan ve eski eşkiyalardan istihdam edilen milis birlikler yürütmekteydi. Bu durumun önüne geçmek üzere eşkiya ve firari takibinde istihdam edilen ister jandarma isterse askerden olsun bütün takip müfrezelerinin Umum Jandarma Kumandanlığına bağlanmasına dair bir karar alındı. Bu doğrultuda öncelikle eşkiyalık olaylarının en çok görüldüğü yerler olan Aydın ve Bursa vilayetlerindeki bütün takip müfrezeleri bundan sonra Umum Jandarma Kumandanlığına bağlı olacaktı.¹²² Fakat bu da istenilen sonucu vermedi ve firari askerler sorunu bundan sonra da bütün şiddetiyle devam etti.

Özetle Birinci Dünya Savaşı yıllarında firariler sorununun ordunun savaşma kabiliyetini zaafa uğratacak ve asayiş altüst edecek boyutlara ulaşmasında jandarmanın sayı bakımından yetersizliği ve gerekli niteliklerden yoksun olması büyük rol oynamıştı. Hatta A. Rifat Kemerdere’ye göre, “orduya alınan jandarma er ve subayları aslî vazifelerini yapmaya devam etseydi memlekette bir asker kaçağı dahi bulunamazdı”.¹²³ Yine Kafkas Cephesi’nde savaşan üst rütbeli Osmanlı subaylarından olan Aziz Semih İlter’in belirttiğine göre, jandarmanın orduya alınması asayiş bozduğu gibi silâh altına çağrılanların toplanmasında, orduya lazım olan erzak, cephan ve diğer malzemelerin sevkinde ve özellikle de kaçakların takibinde ciddi sıkıntılara yol açtı. Eğer jandarmalar yerinde kalmış olsaydı kendilerinin on misli fazla asker bakayada ve firarda kalmaz, asayiş bozulmazdı.¹²⁴ Birinci Dünya Savaşı yıllarında jandarma teşkilatını yeniden yapılandırmaya yönelik teşebbüsler genellikle akim kalıp firari askerler ve eşkiyalarla baş etmede devlet çaresiz kaldı. Bu yıllarda çözülemeyen sorun 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’yle zaten sayıları yetersiz olan jandarmaların da terhis edilmeye başlamasıyla daha vahim boyutlara ulaştı.

120 BOA, DH.ŞFR., 90/104 (12 Ağustos 1334/12 Ağustos 1918)

121 BOA, DH.ŞFR., 90/104 (12 Ağustos 1334/12 Ağustos 1918)

122 “Eşkiya Takibatı Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Teşrinievvel 1334/21 Ekim 1918, s.2.

123 A. Rifat Kemerdere, “Büyük Harpten Evvelki ve Sonraki Jandarmanın Ödevleri Arasında Bir Mukayese ve Jandarma Tarihçesi Hakkında Birkaç Söz”, *T.C. Jandarma Mecmuası*, Yıl 12, S. 43, 1 II. Kanun 1936, s.43; Ayrıca bkz: Nereddin Hunalp, “Jandarmanın İlk Teşkilinden Bugüne Kadar Geçirdiği Safahatı Kısaca Tetkik ve Mütalaa”, *Jandarma Mecmuası*, S. 66, 1942, s.28.

124 Aziz Samih, *Kafkas Cephesi Hatıraları*, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara, 1934, s.24-25.

5. Firariler Sorununu Çözmek İçin Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti açısından firariler sorununun iki boyutu vardı. Bunlardan birincisi, savaşın başından itibaren artan firari asker sayısının ordunun savaşma kabiliyetini olumsuz etkileyip ciddi bir insan gücü açığına yol açmasıydı. Ayrıca bir askerin firar etmesi devletin zorunlu askerlik sisteminin reddiydi ve bu devletin toplum üzerindeki meşruiyetini de aşındırmaktaydı. İkincisi ise firari askerlerin kırsalda işlediği suçların ve özellikle de yaptıkları eşkıyalığın ciddi bir iç güvenlik sorunu oluşturmasıydı. Zira eşkıyalık olayları nedeniyle insanların can, mal ve namus emniyetlerinin tehdit altına girmesi birçok şikâyete sebep olduğu gibi iktisadî yaşamı da olumsuz etkiliyordu. Bu nedenle İttihat ve Terakki Hükümetlerinin firariler sorununa çözüm bulması halk nezdindeki itibarının zedelenmemesi açısından da hayati önem taşıyordu.

Devlet için hayati öneme sahip olan bu sorunun çözümü için öncelikle alınan önlem askerleri firar etmemek için ikna etmek ve onların moralini yüksek tutmaya çalışmaktı. Bu doğrultuda subaylar tarafından sürekli iyi bir asker olmaya dair konuşmalar yapılmakta ve firar etmemeleri askerlere sıkıca tembihlenmekteydi. Bu konuşmalarda firarın İslam dini açısından yasak olduğu vurgulanırken ayrıca İngilizlerin esir askerlere kötü muamele yaptığı da belirtiliyordu. Subayların yanı sıra ordudaki tabur imamı da benzeri konuşmalar yapıyor ve firarın kötülüğü hakkında vaazlar veriyordu.¹²⁵

Firarı önlemek için alınan önlemlerin en önemlilerinden biri şüphesiz cezalandırmaydı. Firariler için Askeri Ceza Kanunu'nda öngörülen ceza idamdı ve firar eden askerler bu suçlarından dolayı divan-ı harplerde yargılanıyordu.¹²⁶ İdam mahkûm edilenlerin bazıları asılarak, bazıları da kurşuna dizilerek infaz ediliyordu. Ayrıca idam edilen askerlerin isimleri gazetelerde neşrediliyor¹²⁷ böylece idamların diğer askerler için de "ibret" olması istenerek firar etmeyi düşünenlere gözdağı verilmiş oluyordu.

Yukarıda belirtildiği üzere firarilerin idam edileceği, Askeri Ceza Kanunu'nda belirtilmekle birlikte, ilgili kanun maddesinin nadiren ve özellikle firar ettikten sonra eşkıyalığa başlayıp adam öldürmek vb. ağır suçlar işleyenler

125 Beşikçi, a.g.e., s.309-311.

126 BOA, DH.ŞFR.,87/17 (5 Mayıs 1334/4 Mayıs 1918); *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, C. II, Yay. Haz. Kemal Gurulkan vd., T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2013, Belge No: 35, s.101-102.

127 Bkz: "İdam", *Ahenk*, 3 Temmuz 1331/16 Temmuz 1915, s.2; "İdam", *Ahenk*, 11 Eylül 1332/ 24 Eylül 1916, s.2; "İdam", *Anadolu*, 20 Haziran 1334/20 Haziran 1918, s.1; *Ahenk*, 9 Kanunuevvel 1332/ 22 Aralık 1916, s.2; *Ahenk*, 19 Kanunuevvel 1332/ 1 Ocak 1916, s.2; *Ahenk*, 21 Kanunuevvel 1332/ 3 Ocak 1916, s.2; *Ahenk*, 22 Kanunuevvel 1332/ 5 Ocak 1916, s.2; *Ahenk*, 30 Kânunusani 1332/ 12 Şubat 1916, s.2; "Bir Firarinin Cezası: İdam", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Kanunuevvel 1330/31 Aralık 1918, s.3.; Bu idamlardan bazılarının nasıl gerçekleştirildiğini Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kayseri Belediye Başkanlığı yapan Ahmet Rifat Çalık'a hatıratında aktarmaktadır. Bkz: *Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalık'ın Anıları*, s.21.

için işletildiği görülmektedir.¹²⁸ Kaldı ki, idam cezalarından da beklenen faydanın sağlanamadığı, yani askerler üzerinde yeterince caydırıcı bir etkiye sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim Behiç Erkin'in verdiği bilgiye göre bugün bir firariyi idam eden mangada bulunan askerlerden bazıları ertesi gün kendileri kaçmaktaydı.¹²⁹ Ayrıca firari sayısı o kadar çoktu ki eğer bunların hepsi yakalandığında idam edilecek olsa ordu çok büyük bir askerî kuvvetten mahrum kalacaktı. Bu nedenle firarilerin hepsini idam etmek yerine farklı yöntemlere başvuruldu.¹³⁰ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kayseri Belediye Başkanlığı yapan Ahmet Rifat Çalıka, firarilerin cezalandırılması hususunda oldukça ilginç bilgiler vermektedir:

“Savaş yıllarında idamlar o kadar çoğalmıştı ki Ordu Komutanı Vehip Paşa askerlikten ilk kaçanın sağ elinin üzerine firara (kaçak) işaret olmak üzere (F) damgası vurulması ve damgalı olanlardan tekrar kaçanlar olursa onların idam edilmelerini emretti. Biraz sonra bunu da uygulama imkânı kalmadı. Firariler o kadar çoğaldı ki (F) damgalı olarak tutulan firarilerin sıraya konulması ve onda birinin asılması bildirildi...”¹³¹

Bir asker firar edip gıyabında idam cezasına çarptırılabilirse bile firar etmek için geçerli bir nedeni olduğuna kanaat getirilirse affedilebiliyordu. Örneğin İbrahim oğlu Cemal, mükerreren firar etmişse de bu firarların bir kasıt taşımadığı, bilakis söz konusu askerinin ailesine olan hasreti nedeniyle firar ettiği anlaşıldığından affedilmişti.¹³² Ayrıca firar ettikten sonra pişman olup teslim olan askerler de affedilmekteydi.¹³³ Bazen bir firarinin cezası, sadece “fena hâlde dayak yemek” iken,¹³⁴ bazen de hiç ceza verilmeden birliğine sevk ediliyordu. Fakat bu uygulama, dönemin askerî ve mülkî erkânının eleştirilerine sebep olmaktaydı. Zira birçok komutan ya da mülkî amire göre firarilerin cezasız kalması ya da şiddetle cezalandırılmaması onların tekrar firara cüret etmesine sebep olduğu gibi diğer askerleri de firara teşvik etmekteydi.¹³⁵

128 Örnekleri için bkz: BOA, BEO, 4303/322705; BOA, İ.HB., 181/154

129 Erkin, *a.g.e.*, s.143; Nitekim bazı askerler yakalandıklarında firarilerin cezasının idam olduğunu bildikleri halde yine de firar ettiklerini belirtmekteydi. Örnek olarak bkz: ATASE, BDH, K.2323, D.73, F.6-6a. (2 Şubat 1332/15 Şubat 1917); ATASE, BDH, K.2323, D.73, F. 9-1. (18 Mayıs 1333/18 Mayıs 1917.)

130 Ordu, askere şiddetle ihtiyaç duyduğu için en azından mükerrer firari olmayanların yeniden birliklerine sevk edilmesine dair bkz: ATASE, BDH, K.2004, D.469, F.1-170.31 (Temmuz 1332/13 Ağustos 1916.)

131 *Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, s.22.; Firarilerin sayısının çok artması nedeniyle kura ile idam edilmesine dair ayrıca bkz: Erkin, *a.g.e.*, s.142.

132 BOA, İ.DUİT, 103/23 (29 Ağustos 1332/1 Eylül 1916)

133 BOA, İ.DUİT, 105/1 (9 Nisan 1333/9 Nisan 1917); BOA, İ.DUİT, 105/2 (30 Nisan 1333/30 Nisan 1917); BOA, İ.DUİT, 172/16 (12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916); İ.DUİT, 172/42 (7 Ağustos 1332/20 Ağustos 1916); BOA, İ.HB., 181/54 (18 Şubat 1331/2 Mart 1916)

134 *Babamın Emanetleri...*, s.128, 149; Behiç Erkin'in verdiği bilgiye göre siper hayatından bıkanlar arasında suç işleyerek hapsedilen ve böylece cephe gerisine gönderilenlerin de sayısı arttığı için bunların hapis cezasını dayak cezasına çevrilmişti. Erkin, *a.g.e.*, s.142.

135 Bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb.,38/40; BOA, DH.EUM.6.Şb.,15/61; Ayrıca yakalanıp divan-ı harplere ve birliklerine sevk edilen askerlerin tekrar firar ettiklerine dair şikâyetler de gelmekteydi. Bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb., 38/40; BOA, DH.EUM. 6.Şb.,38/40; ATASE, BDH,

Askerlerin silâh altına alınmasıyla, geride bıraktıkları eşleri ve aileleri eşkıya çetelerinin saldırılarına maruz kalmaktaydı.¹³⁶ Bu da askerlerin geride kalan ailelerinin can, mal ve namuslarından emin olmamasına ve dolayısıyla firarlarına sebep olmaktadır. Bu nedenle 1915 yılında, seferberlikte asker eş ve ailelerine saldıranların divan-ı harplerde yargılanmasına dair bir kanun çıkarıldı.¹³⁷ Ayrıca asker eşlerine, kızlarına ve hane halkının ırzlarına zorla geçenlerin idam edileceğine dair kanunun herkesin anlayabileceği bir dille her mahalle ve köyde ilan edilmesi istendi.¹³⁸ Bu konudaki ikinci ciddi önlem, yardıma muhtaç olan asker ailelerine maaş bağlanmasıydı ve bu hususa oldukça özen gösterilmekteydi. Zira maaşların verilmemesi de askerlerin firarına yol açabiliyordu. Bu nedenle 1916 yılında Dâhiliye Nezareti tarafından yardıma muhtaç asker ailelerine verilmesi gereken maaşların verilmemesinde sorumluluğu olanların firarı kolaylaştırma suçundan divan-ı harplerde yargılanacağı bildirildi.¹³⁹ Bununla birlikte askerleri firar etmekten vazgeçirmek için firar eden ya da izin süresini aşan askerlerin yardıma muhtaç olan ailelerine daha önce verilen maaşların kesilmesine dair 16 Haziran 1915'te bir tamim çıkarıldı.¹⁴⁰ Bütün çabalara rağmen firari sorununu çözemeyen devlet, sorunun giderek daha vahim hâle gelmesi nedeniyle farklı yöntemlere de başvurmuştu. Örneğin asker firarilerinin sayısının artması nedeniyle 1916 yılında firarileri yakalayanlara para mükâfatı verilmeye başlandı.¹⁴¹

Devlet, firarı önlemek için bir yandan vazifesine devam eden askerlerin ailelerini korumaya çalışırken diğer yandan da firarilerin ailelerini cezalandırmaktaydı. Üstelik bunun için askerlerin firarında ailesinin sorumluluğunun olması da gerekmiyordu. Örneğin henüz Eylül 1914 gibi oldukça erken bir tarihte Musul'daki 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey,

---

K. 2004, D. 469, F. 1-168; Firari olup da yakalanan askerlerin ifadelerinde de firarilerin cezalandırılmamasının diğerlerini de firara teşvik ettiğine dair önemli ipuçları vardır. Örneğin 1917 yılının Ağustosunda trenle 4. Orduya sevk edilirken yolda firar eden Yakup oğlu Mustafa ve Süleyman oğlu İbrahim, ifadelerinde firar edenlerin “şimdiye kadar kaçtık istediğimiz mahalde serbest gezdik, ele geçtiğimizde bize bişey yapmadılar. Yine sevk ediyorlar. Yine böyle yaparsak evvelki gibi olmayacak mı? Haydin kaçalım!” demek suretiyle onları firara teşvik ettiklerini belirtmişti. Bkz: BOA, DH.EUM. 6.Şb., 38/40 (11 Ağustos 1333/11 Ağustos 1917)

136 Örnek olarak bkz: BOA, DH.EUM. 3.Şb, 2/49 (14 Teşrinisani 1330/26 Ekim 1914); BOA, DH.EUM.3.Şb.,15/24 (23 Ağustos 1332/5 Eylül 1916.); Köylü, 4 Temmuz 1334 /4 Temmuz 1918, s.2.

137 Söz konusu kanun için bkz: *Takvim-i Vekayi*, 30 Ağustos 1331/12 Eylül 1915, s.1.

138 *Köylü*, 2 Mart 1332/15 Mart 1916, s.1.

139 BOA, DH.HMŞ, 23/124 (18 Teşrinievvel 1332/31 Ekim 1916)

140 Söz konusu tamim için bkz: BOA, DH. HMŞ, 23/120 (3 Haziran 1331/3 Haziran 1915); BOA, DH.İUM.EK., 8/58 (3 Haziran 1331/3 Haziran 1915); Ayrıca bkz: DH.İUM, 88.3/4.28 (22 Teşrinisani 1330/5 Aralık 1914); BOA, DH.İUM.EK., 8/59 (22 Teşrinisani 1330/5 Aralık 1914)

141 Asker firarileri ve eşkıyaları yakalayanlara verilecek mükafata dair yapılan yazışmalar için bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb., 9/17 (6 Eylül 1332/19 Eylül 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb., 8/50 (13 Ağustos 1332/26 Ağustos 1916); BOA, DH.EUM.VRK., 22/101; (6 Eylül 1332/19 Eylül 1916); BOA, DH.EUM.6.Şb., 12/6 (2 Teşrinisani 1332/15 Kasım 1916.); BOA, ŞFR., 93/22; BOA, DH.ŞFR., 525/59; ATASE, BDH, K.2293, D.38, F.20-6. (14 Teşrinisani 1333/14 Kasım 1917); “Makam-ı Vilayetten”, *Ahenk*, 22 Nisan 1331/5 Mayıs 1915, s.2.

firari askerlerin yerine erkek akrabalarının askere alınmasını emretmişti.¹⁴² Ocak 1915 tarihinde ise 3. Ordu Kumandanlığı tarafından sevk edilen bir askerin firar etmesi durumunda evinin yakılması ve mallarının haczedilmesi emredildi. Üstelik bu uygulama firari bir askeri evine kabul eden ve yiyecek veren ahali için de geçerliydi.¹⁴³

Firari ve eşkıyaların ailelerinin cezalandırılmalarına dair en ağır uygulamalardan biri sürgündü.¹⁴⁴ Savaş yıllarında firari ve eşkıya ailelerinin sürgünlerine dair karar alınmakla birlikte bu kararın kimleri kapsayacağı, sürgüne dair karar verme yetkisine kimin sahip olduğu gibi hususlarda birçok karışıklık yaşandı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezaretinden valilik ve mutasarrıflıklara önce 9 Nisan, ardından da 22 Nisan 1917’de birer tamim gönderilerek konuya açıklık getirildi. Buna göre asker firarisi ve ahaliden olup yakalanamayanların en kötü olanlarının aileleri sürgün edilecekti ve bu hususta ordu komutanlıkları yetkiliydi. Ayrıca defalarca birliklerinden firar edip suç işleyerek mahallin asayiş ve emniyetini bozup seferberlik ortamını ihlal edenlere yataklık yapanların aileleri ve çocuklarına dokunulmayarak kendileri sürgün edilecekti.¹⁴⁵

Gerek Dâhiliye ve gerekse Harbiye Nezaretinin sürgünlere dair tamimlerine rağmen ordu kumandanlıklarınca birtakım keyfi uygulamalara da gidildi. Örneğin Anadolu’nun bazı yerlerinde eşkıyaya yataklık ettikleri tespit edilenlerin sürgün edilmesiyle yetinilmeyerek bunların mallarının müsadere edilmesi de emredildi.¹⁴⁶ Yine 3. Ordu Kumandanlığından verilen bir emirle asker firarilerinden olup yakalanamayan veyahut ölü veya sağ olarak ele geçirilen bazı şahısların ailelerinin sürgün edilmeleri, evlerinin yakılması ve mallarının müsadere edilmesi istendi.¹⁴⁷ Bu tip keyfi uygulamaların önüne geçebilmek için Dâhiliye Nezareti tarafından sürgünlerin ne suretle yapılacağına dair bundan sonra da vilayet ve sancaklara tamimde bulunuldu.¹⁴⁸ Tam olarak kaç kişinin sürgüne gönderildiği, sürgün yerlerinin nasıl belirlendiğini ve bu insanların ne kadar sürgünde kaldığının tespit edilmesini sağlayacak verilere ulaşılamadı. Bununla birlikte eşkıya ve firari ailelerinin veya onlara yataklık yaptığı düşünülen insanların sürgüne gönderilmesinin onların teslim olmasına ya da yakalanmasına

142 Beşikçi, *a.g.e.*, s. 314.

143 BOA, DH.ŞFR., 459/74 (16 Kanunusani 1330/29 Ocak 1915); BOA, DH.ŞFR., 462/39 (8 Şubat 1330/21 Şubat 1915); divan-ı harplerce gıyaplarında yargılanan firari ve bakaya durumunda olan askerlerin mallarının haczedilmesine dair bkz: BOA, DH.İUM., 14/10

144 Firari ailelerinin sürgününe dair bkz: BOA, DH.ŞFR., 494/85 (12 Teşrinievvel 1331/25 Ekim 1915); BOA, DH.ŞFR., 459/74 (16 Kanunusani 1330/29 Ocak 1915); BOA, DH.ŞFR., 462/39 (8 Şubat 1330/21 Şubat 1915)

145 BOA, DH.EUM.6.Şb.,14/27; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/45 (9 Nisan 1333/9 Nisan 1917); BOA, DH.MB.HPS.M., 28/42; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/45; BOA, DH.EUM.6.Şb., 14/46; BOA, DH.EUM.6.Şb.14/7; BOA, DH.EUM.6.Şb.,51/61 (22 Nisan 1333/22 Nisan 1917.)

146 Eşkıyaya yataklık edenlerin mallarının müsadere edilmesine dair örnekler için bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb., 24/51 (7 Teşrinievvel 1333/7 Ekim 1917); BOA, DH.EUM.6.Şb., 24/51 (29 Temmuz 1333/29 Temmuz 1917)

147 BOA, DH.EUM.6.Şb.,24/51 (22 Mayıs 1333/22 Mayıs 1917)

148 BOA, DH.ŞFR.,77/75 (11 Haziran 1333/11 Haziran1917)

fayda sağlamadığı Birinci Dünya Savaşı öncesindeki uygulamalarla da tecrübe edilmişti. Yine savaş yıllarındaki sürgün uygulamasından da istenilen sonucun alınmadığı geç de olsa görülerek¹⁴⁹ savaşın bitmiş olmasının da etkisiyle Kasım 1918 tarihinde bu uygulamadan tamamen vazgeçildi.¹⁵⁰

Firarilerin ailelerinin sürgün edilmesi birçok mağduriyete de sebep olmaktaydı. Örneğin Ayaş'tan Emine isminde bir kadın, askerde olan kocasının firar etmesi sebebiyle sürgün edilmek istenmiş o da Meclis-i Mebusan Riyasetine başvurarak mağduriyetini dile getirmiş ve firar eden bir şahsın "asla İslamiyet'le alakası olamayacağı cihette" kocasından boşanıp babasının evine yerleştiğini bildirip sürgününden vazgeçilmesini istemişti.¹⁵¹

Firari askerlerin en azından bazılarının göçebe aşiretler arasında rahatça saklanabildiği düşünülmekteydi. Bu nedenle bazı yerlerde göçebelerin çadırlarının sökülerek bunların yakın köylerde iskânına karar verildi.¹⁵² Ayrıca firarilerin yakalanamamasında bir yerin ileri gelenlerinin de tesiri olduğuna kanaat getirilmiş olacak ki, Musul Vali Vekili tarafından bütün firari askerlerin hükümete teslim edilmesi hususu mebuslara, ulema ve meşayih-i eşrafa taahhüt ettirildi.¹⁵³

Firari askerler nedeniyle köylüler oldukça dertliydi. Zira bir yandan firariler tarafından sürekli köyleri basılıp malları gasp ediliyorken ve hatta öldürülüyorken birçok yetkili de firarilerin köylüler tarafından saklandığını ve bu nedenle cezalandırılmaları gerektiğini düşünmekteydi.¹⁵⁴ Örneğin dönemin Sivas Valisi, firari askerlere köylülerin yardım ve yataklık yaptığından şikâyetçiydi ve bu firarilerin ele geçirilmesinin köylülerin korkutulmasına bağlı olduğundan, bahsi geçen köylülerin dağıtılması hususunda emir verildiğini belirtmekteydi.¹⁵⁵ Umum Jandarma Kumandanlığına göre de eşkıya ve firari takibinin daha faydalı olabilmesinin önündeki engellerden biri, köylüler ve muhtarlardı. Bu nedenle aykırı olarak köylerinde firari olmadığına dair ilmühaber veren muhtar ve ihtiyar heyetleri şiddetle cezalandırılmalydı.¹⁵⁶

Savaş yıllarında firarilere ve eşkıyalara yardım ve yataklık yapanlar ve onların ailesinden olduğu gerekçesiyle birçok kişi sürgüne gönderilmiş; köylüler takip müfrezeleri tarafından sıkıştırılmıştı. Fakat eşkıyalara veya firarilere yardım ve yataklığı ahali "gönüllü olarak" ya da belirli bir menfaat

149 Nitekim 19 Ekim 1918 tarihli bir belgede "Şimdiye kadar cereyan eden vukuat bu çarenin pek de müessir olduğu kanaatini verememektedir." Denilerek sürgün uygulamasından istenilen sonucun alınmadığı belirtiliyordu. Bkz: ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.26-1 (19 Teşrinievvel 1334/19 Ekim 1918)

150 Bkz: ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.26-1a. (1 Ağustos 1334/1 Ağustos 1918); ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.26-1; (18 Teşrinisani 1334/18 Kasım 1918)

151 BOA, 89-8/1.11 (4 Mart 1916)

152 Bu uygulamaya örnek olarak bkz: DH.EUM.5.Şb. 21/8 (17 Kânunusani 1331/30 Kasım 1915)

153 BOA, DH.ŞFR., 474/81 (25 Mayıs 1331/7 Haziran 1915)

154 BOA, DH.İD., 80/34 (23 Haziran 1330/6 Temmuz 1914)

155 BOA, DH.EUM.2.ŞB., 15/15 (25 Mayıs 1331/7 Haziran 1915)

156 BOA, DH.EUM.6.ŞB.,15/61 (1 Mayıs 1333/1 Mayıs 1917)

karşılığında mı yapıyordu? Yoksa güvenlik güçleri onları eşkıyaların gazabından koruyamadığı için mi bunu yapmak zorunda kalıyorlardı? Eli silahlı bir eşkıya çetesi bir köylünün kapısını çalıp yemek, yatacak yer ya da para istediğinde, o köylünün eşkıyanın isteklerini reddetmeye gücü yeter miydi? Bu istekleri reddetse hayatta kalabilir miydi? Bunların hepsi hesaba katılmalıdır. Dönemin resmî belgeleri ve gazeteleri ya doğrudan ya da satır aralarında köylülerin büyük bir çoğunluğunun eşkıyaya korkudan yardım ve yataklık yapmak zorunda kaldığını ve canından hatta ailesinin katledilmesinden çekindiği için eşkıyaları ihbar edemediğini göstermektedir. Bu durum firari askerler için biraz daha farklılık arz etmektedir. Zira Mehmet Beşikçi'nin tespitlerine göre firari askerlerin yerel halktan yardım ve destek aldığı hatta bazen yerel halk tarafından teşvik edildiğinin ipuçlarını veren örnekler vardır.¹⁵⁷ Fakat firari olup ayrıca eşkıyalık yapanlara halkın yardım ve yataklığı hususunda daha ihtiyatlı olunması gerekir. Bu hususta bazı köylülerin ifadesi önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin 8 Temmuz 1917 tarihinde asker firarilerini ihbar etmedikleri için firari sayısının arttığı belirtilerek sorguya çekilen Göynükviran köylüleri:

"Bizim hükümete teslim ettiğimiz firarilerin içinde onuncu, on beşinci defa kaçıp gelen vardır. Bunlar tarafımızdan teslim ve ihbar edildiğinden dolayı bize mugber (düşman) oluyorlar. Daha kıtasına varmadan firar ederek köye vürudlarında (geldiklerinde) her nevi işkenceyi bizlere icra-yı reva gördüklerinden kendilerimize hakaret ve meydanda bulunan hayvanımıza, çiftimize ve her nevi varidatımıza envai zulümden çekinmediklerini gördüğümüzden bi'l-zarur (mecburen) şerlerinden (kötülüklerinden) korkarak geldiklerini hükümete haber vermek değil haofumuzdan (korkumuzdan) bilakis kendilerine hürmet ve altlarına döşek yorgan verip istirahatlarını temine çalışıyoruz. Bunun bazıları müsellaah (silahlı) kaçıyor. Bizim elimizdeki silahları topladınız. Bundan dolayı ne yapacağımızı şaşırarak kaldık"¹⁵⁸ demek suretiyle bir yandan bu husustaki çaresizliklerini ortaya koyarken diğer yandan asıl kabahatlinin firarları bir türlü önleyemeyen ve kendilerini bunlar karşısında savunmasız bırakan yetkililer olduğunu belirtiyorlardı.

Kızılcaviran köylüleri de benzer şekilde, köylerinde asker firarilerinin dolaşmasını cemiyet namına kabul etmeyeceklerini, lakin hükümete 4-5 defa teslim ettikleri firarilerin yeniden kaçıp geldiklerinde, hayvanlarını mahvettiğini ve kendilerini düşman bilerek intikam almaya çalıştıklarını bu nedenle de susarak namuslarını korumaya mecbur kaldıklarını ifade ediyorlardı.¹⁵⁹ Nitekim asker firarilerinden bazılarının kendilerini ihbar edenlerden çok feci şekilde intikam aldıkları görülmektedir.¹⁶⁰

157 Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Beşikçi, a.g.e., s.297-302.

158 BOA, DH.EUM.6.Şb., 38/40 (8 Temmuz 1333/8 Temmuz 1917 tarihli mazbata varakası.)

159 BOA, DH.EUM.6.Şb.,38/40 (17 Ağustos 1333/ 17 Ağustos 1917); Köylülerin firarileri ihbar ettiklerinde tekrar kaçarak eşkıyalığa başlayıp kendilerine zulmettiklerine dair verdiği bilgi Jandarma Umum Kumandanlığı, 1 Mayıs 1917'de Harbiye Nezaretine sunduğu takrirden de teyit etmekteydi. Bkz: BOA, DH.EUM., 6.ŞB., 15/61 (1 Mayıs 1333/1 Mayıs 1917)

160 Örnek olarak bkz: BOA, DH.EUM.6.Şb., 23/24 (13 Teşrinievvel 1333/13 Ekim 1917)

Yukarıda zikredilen yöntemlerle firarı önleyemeyen Osmanlı devlet adamları, sorunun çözümü için geleneksel bir yönteme, genel af uygulamasına başvurdu. Firariler için ilk genel af, henüz devlet savaşa girmeden önce, 6 Ağustos 1914'te ilan edildi. Bu affın amacı Balkan Savaşları esnasında askerlik hizmetinden kaçan askerleri yeniden seferber edebilmektir. İkinci genel af ise Osmanlı ordusunun Çanakkale ile Kafkas Cephelelerinde ağır kayıplar verdiği ve firar olaylarının yaygınlaşmaya başladığı 1915 yılında ilan edildi.¹⁶¹ Bununla birlikte bazen genel af mahiyetinde olmasa bile bir ordu muntıkasındaki bütün askerleri kapsayacak kadar hususi af da ilan edilmekteydi.¹⁶² Savaş yıllarında asker firarileri için ilan edilen son ve en geniş kapsamlı genel af ise Osmanlı ordusundaki asker ihtiyacının had safhaya ulaştığı Temmuz 1918 tarihlidir. 18 Temmuz'da *Takvim-i Vekayi'* de neşredilerek yürürlüğe giren Af Kararnamesi'ne göre firar eden, askerlik çağrısına uymayan, izin sürelerini aşan küçük zabıt, onbaşı ve erlerin 15 gün içerisinde askerlik şubeleriyle diğer ilgili makamlara başvurmaları durumunda gerek bu suçları ve gerekse bu süre zarfında işledikleri suçlar affedilecekti. Vatana ihanet suçunu işleyenlerle düşman tarafına firar edenler, bu affın kapsamı dışında tutuldu.¹⁶³ Her ne kadar af, firarilere dair idiyse de bunların firari oldukları süre zarfında işledikleri diğer suçlar da affediliyordu. Yani firari olup da eşkıyalık yapanlar da affedilmişti. Af Kararnamesi'nin neşrinin hemen ardından gazeteler, firarileri teslim olmaya ikna etmek ve affın mahiyetini açıklamak için birçok yazı kaleme alarak ciddi bir propagandaya başladıysa da¹⁶⁴ af istenilen sonucu vermemiş, binlerce asker firarisi ve eşkıya dağda kırdaki gezmeye devam etmişti. Firarilerin büyük bir çoğunluğunun genel afftan yararlanarak teslim olmak istemeyişinin birkaç temel sebebi olduğu düşünülebilir. Öncelikle bunda, teslim olan askerlerin tekrar orduya sevk edilecek olmasına karşın savaşın ne zaman biteceğinin belli olmaması etkili olmuştu. Zira bu insanlar, zaten askerlik yapmamak için firari olmuş ve eşkıyalığa başlamıştı. Ayrıca teslim olma süresinin 15 günle sınırlı tutulmasının da teslim olanların sayısının az olmasında etkili olduğunu akla getirmektedir. Zira dönemin ulaşım ve iletişim olanakları düşünüldüğünde dağda-kırda gezen ve çoğu okur-yazar olmayan eşkıyaların yapılan duyurulardan haberdar olmaması doğaldı. Ayrıca eşkıyaların ahaliyle teması çoğu kez, onları soymaktan, yollarını kesmekten ya da evlerini basmaktan ibaretti. Bununla birlikte daha önce yerel düzeyde de olsa birçok kez af ilan edilmesi, firariler ve eşkıyalarda bundan sonra yine af ilan

161 Beşikçi, *a.g.e.*, s. 328-329.

162 Örneğin 5. Ordu tarafından Mart 1918'de yayınlanan "Umumi Beyanname"yle 15 gün içinde teslim olan firari ve eşkıyaların affedileceği duyurulmuştu. Bkz: *ATASE*, BDH, K.2300, D.66, F.26.

163 Af kararnamesinin tam metni için bkz: *Takvim-i Vekayi*, 18 Temmuz 1334/18 Temmuz 1918, s.2; "Afv-ı Şahane", *Anadolu*, 19 Temmuz 1334/19 Temmuz 1918, s.2; "Afv-ı Âli", *Âti*, 19 Temmuz 1334/19 Temmuz 1918, s.1; "Afv Kararnamesi", *İkdam*, 19 Temmuz 1334/19 Temmuz 1918, s.1.

164 Söz konusu yazılara örnek olarak bkz: "Afv-ı Şahane; Padişah Fermanı", *Köylü*, 22 Temmuz 1334/22 Temmuz 1918, s.1; "Firariler ve Afv-ı Şahane", *Anadolu*, 20 Temmuz 1334/20 Temmuz 1918, s.1.

edileceği kanaatini doğurmaktaydı.¹⁶⁵

Firari askerler sorununu çözmeye yönelik yukarıda zikredilen teşebbüslerden hiçbiri istenilen sonucu vermemişti. Nitekim Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayıp savaştan çekildiğinde asker sayısı 560.000 idi ve bir o kadar da firari asker vardı.¹⁶⁶ Mütareke hükümleri gereğince Osmanlı ordusu büyük ölçüde terhis edilmeye başlandı. Lakin firarda olan askerler hâlâ önemli bir sorun teşkil ediyordu. Öncelikle bu askerler tarafından kurulan çeteler Anadolu'nun asayişini altüst ederken özellikle tarım sektöründe ciddi bir işgücü kaybına da neden oluyordu. Bu nedenle hem asayiş sağlamak hem de firari askerlerin tekrar evlerine dönerek iş gücüne katılmaları için Aralık 1918'de yeni bir genel af ilan edildi.¹⁶⁷

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmak zorunda kalan ve savaşa topyekûn seferberlikle giren Osmanlı Devleti, savaşın sonuna kadar dirense de gittikçe artan insan gücü eksikliğiyle karşılaştı. Zira sınırlı insan kaynağını zorlayan ve savaş için halkın seferber edilmesini engelleyen birçok olumsuz faktör vardı. Bunların başında ise firari askerler sorunu gelmekteydi. Özellikle 1916 yılından sonra asker firarının ulaştığı boyutlar ordunun savaşma kabiliyetini zaafa uğratabilecek dereceye ulaştı. Ayrıca bir askerın firar etmesi devletin zorunlu askerlik sisteminin reddiydi ve bu, devletin toplum üzerindeki meşruiyetini de aşındırmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusundaki firari asker sayısının bu derece çok olmasında askerlerin en temel ihtiyaçları olan yemek ve giysilerin gerektiği gibi sağlanamaması, cephelerde arda ardına gelen yenilgiler, savaşın uzun sürmesi nedeniyle yaşanan fiziksel ve manevi tükenmişlik, askerlerin savaşmak için yeterince motive edilememesi gibi nedenler etken oldu. Bunun yanı sıra cephede yaşanan salgın hastalıklar, İtilaf Devletleri'nin olumsuz propagandaları ve tamamıyla insan olmaktan kaynaklanan hayatta kalma ve aileye olan özlem gibi içsel birtakım dürtüler de firarın sebepleri arasındaydı.

Asker firarileri bir yandan cephedeki ordunun savaşma kabiliyetini zaafa uğratarak gücünü zayıflatırken, diğer taraftan ciddi bir iç güvenlik sorununa da yol açtı. Bunun nedeni ise firar eden askerlerin hiç de küçümsenmeyecek bir kısmının başta eşkıyalık olmak üzere birçok suça karışmasıydı. On binlerce firari askerın eşkıya çeteleri için bitmek bilmeyen bir insan havuzu teşkil etmesi eşkıyalık olaylarının çehresini tamamıyla değiştirdi. Savaş yıllarında

165 49. Fırka Kumandanı Miralay Şükrü Naili'nin belirttiğine göre meydana gelen olaylar nedeniyle hemen her üç ayda bir af ilan edilmesi ve bu af süresinin mülki memurlarca günlerce uzatılması firarilere yakında yine bir af çıkacağı kanaatini uyandırmaktaydı. Bkz: ATASE, BDH, K.2300, D.66, F.29. (22 Eylül 1334/22 Eylül 1918.)

166 Beşikçi, a.g.e., s.331.

167 Bkz: *Takvim-i Vekayi*, 28 Kânunuevvel 1334/28 Aralık 1918, s.1.

eşkivalık olayları o derece arttı ki Anadolu kırsalında yaşayan insanların can ve mal güvelikleri büyük ölçüde tehdit altına girdi. Firari askerlerin kırsalda işlediği suçların ve özellikle de yaptıkları eşkıyalığın ciddi bir iç güvenlik sorunu oluşturması birçok şikâyete sebep oldu ve bu durum firariler sorununu çözmek için oldukça sert tedbirlerin alınmasını da beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti firariler sorunuyla baş edebilmek için askerî, adlî ve idarî birtakım tedbirlere başvursa da savaşın sonuna gelindiğinde hâlâ on binlerce firari asker vardı. Firariler sorununun çözülemeyişindeki başlıca etkenlerden biri de savaş boyunca hissedilen jandarma ihtiyacıydı. Jandarmaların önemli bir kısmının orduya alınması, orduyu takviye etmekle birlikte iç güvenliğin sağlanması açısından ciddi bir zafiyet oluşturdu. Aynı zamanda firari askerlerin büyük bir çoğunluğunun yakalanamaması, ordunun ciddi bir kuvvetten de mahrum kalmasına yol açtı.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

I.a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası Evrakı (BEO.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube (DH. EUM. 6.Şb.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemli Evrakı (DH. EUM. VRK.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube (DH. EUM. 3.Şb.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM.)

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı
(DH. MB. HPS. M.)

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR.)

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO.)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)

İrade Dosya Usûlü (İ. DUIT.)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

I.b. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Birinci Dünya Harbi Fonu (BDH)

II. Süreli Yayınlar

Ahenk

Anadolu

İkdam

Jandarma Mecmuası

Köylü

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkâr

III. Kitaplar, Makaleler, Hatırat ve Tezler

- A. Samih, *Kafkas Cephesi Hatıraları*, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara, 1934.
- Ahmet Emin [Yalman], *Turkey in the World War*, Yale University Press, 1930.
- ALPAT, Levent, *Bir Osmanlı Askerinin Anıları, Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş'a*, Yay. Haz.: Ahmet Mehmetefendioğlu-Ozan Arslan, Şenocak Yay., İzmir, 2010.
- ALYOT, Halim, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi, Gelişim ve Bugünkü Durumu)*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947.
- Askerin Romanı*, E.Sv. Alb.Abdülhalim Akkılıç'ın *Savaş ve Barış Anıları*, Yay. Haz.: Yılmaz Akkılıç, Körfez Ofset Yay., Gemlik, 1994.
- Babamın Emanetleri*, Ragıp Nurettin Ege'nin *Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı 1915-1919*, Yay. Haz.: Güneş N. A Ege-Akter, Dergâh Yay., İstanbul, 2006.
- BABUŞ, Fikret, *Savaş Yıllarından Anılar: Balkan Savaşları-Birinci Dünya Savaşı-Kurtuluş Savaşı*, Ozan Yay., İstanbul, 2013.
- Balıkesir Kuva-yı Milliye Hatıraları*, Der.: Zekeriya Özdemir, Ankara, 2003.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Kısım IV, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- ....., "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik, Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der.: Evren Balta Pakar-İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Yay., Haz., Özlem Demireğen vd., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011
- CEBESOY, Ali Fuat, *Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti, Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20. Kolordu*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1938.
- Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, SSCB Bilimler Akademisi, Çev: A. Hasanoğlu, Bilim Yay., İstanbul, 1978.
- ERICKSON, J. Edward, *Size Ölmeyi Emrediyorum!: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ERKİN, Behiç, *Hatırat (1876-1958)*, Yay. Haz.: Ali Birinci, TTK Basımevi, Ankara, 2010.
- GÜLBOY, Burak, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.

- GÜLŞEN, Aydın, *Jandarma Teşkilatının Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2022.
- HOBBSAWM, Eric J., *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırılıklar Çağı*, Çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- HUNALP, Nureddin, "Jandarmanın İlk Teşkilinden Bugüne Kadar Geçirdiği Safahatı Kısaca Tetkik ve Mütalaa", *Jandarma Mecmuası*, S. 66, 1942.
- İŞİK, Hüseyin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Seyyar Jandarma Birlikleri*, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1999.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 1. Kitap, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.
- KEMERDERE, A. Rifat, "Büyük Harpten Evvelki ve Sonraki Jandarmanın Ödevleri Arasında Bir Mukayese ve Jandarma Tarihçesi Hakkında Birkaç Söz", *T.C. Jandarma Mecmuası*, Yıl 12, S. 43, 1 II. Kanun 1936.
- KOPARAN, Necdet, *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- KURAT, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1966.
- Kurtuluş Savaşı'nda Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalığa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Hurşit Çalığa, İstanbul, 1992.
- Nazım Hikmet; *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007.
- Nureddin, "Büyük Harpte Ordumuzda Jandarmanın Yaptığı Vazife ve Muharebelerin Tarihçesi", *Jandarma Mecmuası*, S.16, 1 Teşrinievvel 1928.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, C. I, Yay. Haz.: Kemal Gurulkan vd., T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2013.
- ÖZDEMİR, Hikmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Kayıp İstatistikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kurtuluş Savaşı'ndan Günümüze Türk Ordusu*, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, C.II, Güneş Matbaası, Ankara, 1951.
- SANDRES, Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınları, İstanbul, 1968.
- SARISAMAN, Sadık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

- SHAW, Stanford, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Çev.Beyza Sümer Aydaş, T.T.K. Yay., Ankara 2014.
- SORGUÇ, İbrahim, *Bu defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum: Filistin Cephesi ve İstiklâl Savaşı Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.
- TONGUÇ, Faik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subay'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- YAŞAR, Hakan, *II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkîyalık (1908-1919)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.
- ZÜRCHER, Erik Jean, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, Yay. Haz., Özgür Heval Çınar-Coşkun Üsterci, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.